

ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

Herbert Hunger, Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner. Erster Band: Philosophie-Rhetorik-Epistolographie-Geschichtsschreibung - Geographie. C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München 1978 σσ. XXVI-542. (Byzantinisches Handbuch, im Rahmen des Handbuchs der Altertumswissenschaft: Fünfter Teil - Erster Band).

1. Ὁ διακεκριμένος βυζαντινολόγος Καθηγητὴς τοῦ ἐν Βιέννῃ Πανεπιστημίου ἀπὸ τοῦ ἔτους 1962 Herbert Hunger, πρόεδρος νῦν τῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν ἐν Βιέννῃ, ἀντεπιστέλλον μέλος καὶ τῆς ἡμετέρας Ἀκαδημίας, ὡς καὶ πολλῶν ἄλλων Ἀκαδημιῶν καὶ ἐπίτιμος διδάκτωρ τοῦ Παν/μίου τῆς Θεσσαλονίκης, πολυγραφώτατος δὲ συγγραφεὺς, χαρίζει εἰς τὴν Ἐπιστήμην τῆς Βυζαντινολογίας τὸ ἀνωτέρω συστηματικὸν ἔργον, ἐξαιρετικὸν ἀπὸ πάσης ἀπόψεως. Εἶναι περιττὸν νὰ λεχθῆι ὅτι πᾶν ἔργον ἐμπεριλαμβανόμενον ἐν τῇ γνωστῇ σειρᾷ τοῦ κλασσικοῦ Handbuch der Altertumswissenschaft, begr. von Iwan Müller-Erg. von Walter Otto, ἀποτελεῖ ἐξαιρετικὸν προνόμιον διὰ τὸν συγγραφέα, προσδίδον εἰς αὐτὸν διηνεκῆ ἐπιστημονικὴν ἀναγνώρισιν καὶ τιμὴν· ἀλλὰ συγχρόνως ἐπισφραγίζει τὴν ἀναμφισβήτητον ἀξίαν τοῦ ἔργου. Καὶ ταῦτα μὲν ἐν προοιμίῳ. Ἄλλ' ἔλθωμεν ἐγγύτερον ἐπὶ τὸ ἔργον.

2. Ὡς καὶ ὁ τίτλος δεικνύει, τὸ ἔργον ἀναφέρεται εἰς τὴν «ἀττικίζουσαν θύραθεν Γραμματείαν τῶν Βυζαντινῶν». Ὁ σ. ὀρθῶς διέγνωσεν ὅτι ἦτο ἐκ τῶν πραγμάτων ἀδύνατον νὰ συμπεριλάβῃ τὸ μέγα εἰς ἔκτασιν ὕλικὸν τῆς ἐν λόγῳ Γραμματείας εἰς ἓνα καὶ μόνον τόμον. Διήρσεσεν λοιπὸν τοῦτο εἰς δύο μέρη ἢ τόμους. Ἐνταῦθα βιβλιοκρίνομεν τὸν πρῶτον τόμον, τὸν ὅποιον φιλοφρόνως ἀπέστειλεν εἰς ἡμᾶς ὁ ἐξαιρετικὸς συναδελφός. Εἶναι φυσικὸν πάντα τὰ συστηματικὰ ἐγχειρίδια, τὰ ἀναφερόμενα εἰς τινὰ κλάδον τῆς Βυζαντινολογίας, νὰ ἐκκινουῦν, ὡς ἀπὸ πηγῆς, ἐκ τοῦ πρωτοποριακοῦ συστηματικοῦ ἔργου τοῦ μεγάλου βυζαντινολόγου ἐπιστήμονος Karl Krumbacher. Ἀλλὰ τοῦτο σημαίνει ἀπλῶς ἐκκίνησιν πρὸς νέαν παντελῶς ἔκθεσιν καὶ ἐπὶ τῶν νέων δεδομένων τῆς ἐπιστήμης διαπραγματεύειν τῶν θεμάτων.

3. Διὰ νὰ κατανοηθῆι ἡ μεγάλη ἀξία τοῦ ἔργου, παρέχομεν ἀναλυτικῶς τὸν Πίνακα τῶν περιεχομένων. Μετὰ τὸν Πρόλογον, τὴν διὰ συντομογραφιῶν ἐπισημαινομένην σπουδαιότεραν βιβλιογραφίαν καὶ τὴν Εἰσαγωγὴν, ἀκολουθοῦν πέντε κεφάλαια, περιλαμβάνοντα: Φιλοσοφία ν: 1. Φιλοσοφία, φιλόσοφος, φιλοσοφεῖν. Συνέχεια καὶ νεωτερικὴ ἐν τῇ θεωρήσει τῶν σημασιῶν τῶν λέξεων ἢ ὄρων. 2. Πλατωνισμὸς καὶ Ἀριστοτελισμὸς ἐν Βυζαντίῳ. 3. Φιλοσοφία καὶ Θεολογία. Ὁ Χριστιανικὸς Ἀνθρωπισμὸς. — Βιβλιογραφία: Γενικὴ καὶ μονογραφιῶν. Ἐκδόσεις κειμένων. Δευτερεύουσα βιβλιογραφία. Κε φ. δεύ. τερον: Ρητορικὴ: 1. Ἱστορία καὶ χρῆσις τῆς Ρητορικῆς ἐν Βυζαντίῳ. 2. Θεωρία τῆς Ρητορικῆς. 3. Ρητορικὴ πράξις: α) Προγυμνάσματα καὶ ἕτεροι πρὸς ἀσκήσιν λόγοι, β) ἐγκώμια, γ) ἐπιτάφιοι καὶ μονωδίαί, δ) ἕτεροι ἐπικαιροὶ λόγοι, ε) παραινετικοὶ λόγοι ἡγεμόνων, στ) αὐτοβιογραφίαι καὶ ζ) ἐκφράσεις. — Βιβλιογραφία: Γενικὴ καὶ μονογραφίαι. Ἐκδόσεις κειμένων. Δευτερεύουσα (βοηθητικὴ) βιβλιογραφία. — Κε φ. τρίτον: Ἐπιστολογραφία: 1. Θεωρία τῆς ἐπιστολῆς 2. Τύποι τῆς ἐπιστολῆς. 3. Ρητορικὴ καὶ μίμησις. 4. Χαρακτηρισμὸς τῆς βυζαντινῆς ἐπιστολῆς. Βιβλιογρα-

φία: Γενική καὶ μονογραφία. Ἐκδόσεις κειμένων. Δευτερεύουσα (βοηθητική) βιβλιογραφία. — Κε φ. τ έ τ α ρ τ ο ν : 1. Ἱστοριογραφία καὶ χρονογραφία. 2. Χρονογραφία ὡς γραμματεία τοῦ καθ' ἡμέραν βίου. 3. Πρώμος (ἀρχαία) βυζαντινὴ ἱστοριογραφία. 4. Ἱστοριογραφία καὶ χρονογραφία ἀπὸ τοῦ 7. αἰ. μέχρι τῆς λατινοκρατίας. 5. Μεταγενεστέρα βυζαντινὴ ἱστοριογραφία καὶ χρονογραφία. — Κε φ. πέ μ π τ ο ν : Γ ε ὠ γ ρ α φ ί α : 1. Ἀρχαία γεωγραφία καὶ βυζαντινὴ εἰκὼν τοῦ κόσμου (οἰκουμένης). 2. Χαρτογραφία. 3. Γεωγραφικὴ γραμματεία ἐν Βυζαντίῳ: α) Ἐγχειρίδια, Λεξικά, Σχόλια κ.λ.π. β) Ἐκφράσεις καὶ γεωγραφικὰ εἰς διάφορα εἶδη τῆς γραμματείας. — Βιβλιογραφία: Γενική καὶ μονογραφία. Ἐκδόσεις κειμένων. Δευτερεύουσα (βοηθητική) βιβλιογραφία.

4. Ἐκ τοῦ ἀναλυτικοῦ πίνακος τῶν περιεχομένων, ἀντιλαμβάνεται πᾶς τις τὴν σπουδαιότητα τῶν θεμάτων. Τοὺς ὑποβοηθητικούς ἀπαραιτήτους πολλαπλοὺς πίνακας ὀνομάτων καὶ πραγμάτων, λέξεων καὶ ὄρων κλπ. ἀσφαλῶς πρόκειται νὰ ἴδωμεν εἰς τὸν δεῦτερον τόμον. Πρώτῃ ἀναγνώρισις τοῦ μελετητοῦ τοῦ ἔργου εἶναι ἡ μετὰ βαθείας κρίσεως ὑπερπήδησις ὑπὸ τοῦ σ. τῶν πολλαπλῶν προβλημάτων, ἅτινα ἐξ ὑπ' ἀρχῆς συνήνησε. Δὲν εἶναι ὑπερβολὴ νὰ λεχθῆ ὅτι κάθε κεφάλαιον ἀπετέλει διὰ τὸν σ. δέσμη ἀλληλεξαρτήτων προβλημάτων, οἷα π.χ. τῶν πηγῶν, ἐξαρτήσεως τῶν βυζαντινῶν συγγραφέων ἐκ τῆς ἀρχαίας γραμματείας, μίμησις καὶ τρόπος ἐκφράσεως τούτων, τέχνη καὶ ὕφος τῆς ἀττιμιζούσης τῶν βυζαντινῶν συγγραφέων γλώσσης, ὑπερβολαὶ τῶν ρητορικῶν ἐκφράσεων, περιττολογία, κολακευτικαὶ διαθέσεις τῶν ἐγκωμίων εἰς ἡγεμόνας, ἀξιοπιστία τῆς ἱστοριογραφίας καὶ χρονογραφίας τῶν Βυζαντινῶν, κριτικὴ τούτων ἱκανότης, φιλαλήθεια διατυπώσεως τῶν γεγονότων καὶ τῶν πράξεων καὶ ἀναρίθμητα ἄλλα προβλήματα, ἅτινα ὁ σ. μὲ τὴν εὐθυκρισίαν καὶ τὴν πολυμάθειαν ποὺ χαρακτηρίζει τὰ ἔργα του, ἠδυνήθη νὰ ἀντιμετωπίσῃ μετ' ὀρθῆς εὐθυκρισίας καὶ σαφηνείας. Ἡ ἀρτιωτάτῃ βιβλιογραφικὴ του ἐνημέρωσις εἰς τὰ ἐπὶ μέρους θέματα, προσέδωκεν εἰς τὸν σ. τὸν ἀσφαλῆ ἐπιβεβαιωτικὸν ὄπλισμὸν πρὸς κατοχύρωσιν τῶν θέσεών του.

5. Ἐκ τῶν λεχθέντων καθίσταται δῆλον αὐτό, τὸ ὁποῖον καὶ ὁ σ. βεβαίῳ ἐν τῷ προλόγῳ (σ. VII), ὅτι δηλ. τὸ ἔργον του δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς νέα ἐκδοσις τοῦ γνωστοῦ ἔργου τοῦ Karl Krumbacher, τοῦ πρωτοπόρου τῆς βυζαντινολογίας ἐπιστήμονος. Τὸ ἔργον ἐπομένως δὲν εἶναι μόνον νέον, ἀλλὰ καὶ ἀποτελεῖ κριτικὴν ἐρμηνείαν τῆς θύραθεν ἀττικῆς βυζαντινῆς Γραμματείας, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν νέων στοιχείων τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης. Τὸ ἄφθονον βιβλιογραφικὸν ὕλικὸν κατάρθωσεν ὁ σ. νὰ χρησιμοποίησῃ μὲ τὴν διακρίνουσαν τοῦτον κριτικὴν δεξιότητιαν, πρὸς τεκμηρίωσιν τῶν θέσεών του. Συμπετυκνωμένη, ἀλλὰ μὴδὲν παραλείπουσα ἐκθεσις ἐκάστου κεφαλαίου. Μετ' ἰδιαιτέρου ἐνδιαφέροντος ἐμελέτησα τὸ πρῶτον κεφάλαιον, ὡς ἀναφερόμενον εἰς τὸν εἰδικὸν τῶν διαφορότων μου κλάδον. Καὶ ἐθαύμασα τὴν σαφηνείαν, τὴν ἀκρίβειαν, τὴν πληρότητα ἐν τῇ περιεκτικότητι καὶ τὴν ὀρθότητα τῆς ἐρμηνείας τῶν ὄρων, κατὰ τὰς ἐναλλασσομένας σὺν τῷ χρόνῳ ἀντιλήψεις τῆς ἐννοίας καὶ τοῦ περιεχομένου τῶν ὄρων κατὰ τὴν ἐξελικτικὴν περίοδον τῆς βυζαντινῆς σκέψεως. Βεβαίως θὰ ἠδύνατο ὁ εἰδικὸς νὰ προσαγάγῃ ἀφθονωτέραν ὕλην καὶ διὰ πλείστων ἄλλων σχετικῶν χωρίων διαφόρων ἐκκλησιαστικῶν ἰδία συγγραφέων, ἀλλὰ τοῦτο οὐδὲν τὸ νέον θὰ ἠδύνατο νὰ προσκομίσῃ διορθωτικὸν τῶν διδομένων ὑπὸ τοῦ σ. ἐρμηνειῶν. Ἡ ἀφθονία τῶν εἰδικῶν μελετῶν, αἵτινες σημειοῦνται ἐν τῇ ἐν τέλει ἐκάστου κεφαλαίου παρατιθεμένη βιβλιογραφίᾳ, ἐνημερώνει τὸν μελετητὴν πρὸς διευρύνσιν ἐπιθυμητῆς τυχὸν ἐνασχολήσεως του μὲ τὸ θέμα.

6. Ἐν κατακλείδι ἐπιθυμῶ νὰ ἐκφράσω μίαν εὐχὴν. Ἐν τῇ «Βιβλιοθήκῃ Μαρσάλλῃ» ἐξεδόθησαν πόλλαι πρωτότυποι, ἀλλὰ καὶ ἐκ μεταφράσεως ἐπιστημονικαὶ μελέται, ὅπως ἡ «Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας» τοῦ Karl Krumbacher ὑπὸ τοῦ Καθηγη-

τοῦ Γ. Σωτηριάδου καὶ πλεῖσται ἄλλαι ἀμέσου ἐνδιαφέροντος διὰ τοὺς Ἕλληνας. Εὐχομαι λοιπόν, ὅπως εὐρεθῇ ὁ ἀρμόδιος καὶ δόκιμος ἐρμηνευτὴς διὰ τὴν ἐξελληνίστην, χάριν τοῦ εὐρυτάτου ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ τὸ ἀνά χεῖρας ἔργον τοῦ Herbert Hunger, ὡς καὶ τὸ ἔργον τοῦ H. — G. Beck, Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich, München 1959, ἀμφότερα τῆς σειρᾶς Handbuch der Altertumswissenschaft-Byzantinisches Handbuch II, 1 καὶ 5. Λυποῦμαι μόνον, ὅτι λόγῳ τῶν πολλῶν ἀσχολιῶν μου καὶ μάλιστα τοῦ διαφανομένου γήρατος, δὲν ἐπαρκῶς νὰ ἀναλάβω, ὡς θὰ ἐπεθῶμουν, ἐν τοιοῦτον ἐγχειρημα, μεγίστης ὠφελείας διὰ τοὺς Ἕλληνας καὶ τὰ Ἑλληνικὰ Γράμματα καθόλου.

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΙΟΝΗΣ

Θ ε ο δ ὠ ρ ο υ Ξ ὕ δ η, Βυζαντινὴ Ἰστοριογραφία. Ἐκδόσεις «Νικηδόμος» 1978, σσ. 572.

1. Ἡ ἐπὶ μίαν ὄλην 40ετίαν ἐν ἀφοσιώσει ἐγκυψίς καὶ μελέτη ἀπὸ πάσης ἀπόψεως τοῦ ἀνεκτιμῆτου θησαυροῦ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ποιήσεως τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας ὑπὸ τοῦ ἀκαμάτου λάτρου τοῦ εἶδους τούτου τῆς Ποιήσεως Θεοδώρου Ξύδη, ἔφερε τὴν θαυμαστὴν καρποφορίαν τοῦ ἀποθησαυρισθέντος ὕλικου ἐν τῷ ἀνά χεῖρας σπουδαιότατῳ συγγράμματι. Ἐκ προοιμίου ὀφείλω νὰ ἐξάρω τὴν μεγάλην ἀξίαν τοῦ ἔργου. Ἀποτελεῖ τοῦτο ἀναμφιβόλως τὸν Wegweiser, διὰ τὴν ἀναγνωστικὴν τὸν ὑποβλητικὸν γερμανικὸν ὄρον, ἥτοι τὸ πρότυπον καὶ τὴν πυξίδα ὀρθῆς πορείας διὰ πάντα ἐρευνητὴν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ποιήσεως τὸν ὀδηγὸν μελέτης, ἀναλύσεως, κριτικῆς διεργασίας, αἰσθητικῆς καὶ μεταφυσικῆς ἀναλύσεως, θρησκευτικῆς καὶ ψυχολογικῆς ἀναγνωρίσεως καὶ ἱστορικῆς καὶ φιλολογικῆς κριτικῆς παρατηρήσεως. Οἱ μελετηταὶ τοῦ μέλλοντος καὶ ἰδίᾳ οἱ σπουδασταὶ τῆς Θεολογίας καὶ Φιλολογίας, οἱ κατ' ἔφεσιν μέλλοντες νὰ ἐγκυψοῦν εἰς τὰ μεγαλειώδη δημιουργήματα τῶν Βυζαντινῶν Ποιητῶν καὶ Ἰστοριογράφων, ὀφείλουσιν νὰ ἔχωσιν ἀνά χεῖρας τὸ ἐξαιρετικὸν ἔργον τοῦ Θ ε ο δ ὠ ρ ο υ Ξ ὕ δ η ὡς τὸ κύριον βοήθημα τῆς ἐρεύνης των.

2. Διὰ τὴν σχηματίσθην ὁ ἀναγνώστης τῆς παρουσίας βιβλιογραφίας ἰδίων ἀντίληψιν περὶ τῆς σπουδαιότητος τοῦ ἔργου, ἀναλύομεν ἰδιαιτέρως ἐν πάσῃ δυνατῇ συντομίᾳ τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν ἐργῶν γνωρίσματα ἐρεύνης καὶ τῆς ἐπὶ ἐκάστῳ θέματος ἢ κεφαλαίου χρησιμοποιοῦμενης ὑπὸ τοῦ συγγραφέως πολυπλευροῦ κριτικῆς καὶ ἀναλυτικῆς ἐκθέσεως. Ὁ τίτλος δίδει τὴν πρώτην ἐντύπωσιν εἰς τὸν ἀναγνώστην, ὅτι ἔχει ἐνώπιόν του «Σύστημα» Βυζαντινῆς Ἰστοριογραφίας κατ' εἶδος ἢ κατ' ὄλην καὶ κατὰ χρονικὰς περιόδους διαίρεισιν. Κατ' οὐσίαν πρόκειται περὶ «Θεμάτων» τῆς Ἐκκλησιαστικῆς μας Ποιήσεως καὶ τῶν ἐκ τούτων γεννωμένων «Προβλημάτων». Ἄλλ' ἐάν τις διεξέλθῃ τὸ ὅλον ἔργον, θ' ἀντιληφθῇ ὅτι πάντα τὰ «θέματα» καὶ τὰ «προβλήματα» ἢ τοῦλάχιστον τὰ σπουδαιότερα ἐκ τούτων, ἐκτίθενται ὑπὸ τοῦ σ. ἐν περιεκτικῇ ἐνότητι, ὅποτε ἀφ' ἑαυτοῦ συνάγεται τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὰ «θέματα» τοῦ ἔργου ἀποτελοῦν «ἐνότητα» τοιαύτην, ὥστε νὰ δικαιολογῆται ἐν τῇ πράξει καὶ ὁ τίτλος «Βυζαντινὴ Ἰστοριογραφία». Ὁ σ. αἰτιολογεῖ πληρῶς ἐν τῷ Προλόγῳ τὰ τῆς «ἐνότητος» τῶν θεμάτων του. Ταῦτα ἐδημοσιεύοντο «κάθε φορά σὲ διάφορα περιοδικὰ, φιλολογικὰ καὶ λογοτεχνικὰ, χωρὶς συνέχεια καὶ ἀλληλουχία. Βέβαια, ἢ ἐν ὅτ τ η τ α φανερώθηκε προοδευτικὰ καὶ ἦταν ἀποφασιστικὴ καὶ καθοδηγητικὴ στὴν ὀλοκλήρωσιν τῶν θεμάτων. Τὰ μελετήματα ἀποτελοῦν θ ε μ α τ ι κ ἔ ς τ ο μ ἔ ς, πὸ σταδιακὰ ἀπέκτισαν τὴν σύνδεσίν τοὺς καὶ τὴν ἐνοποίησίν τοὺς».

3. Ἐκ τοῦ πίνακος τῶν Περιεχομένων θ' ἀποκτίσθῃ ὁ ἀναγνώστης τὴν πρώτην γεῦσιν τῶν διαπραγματευομένων ὑπὸ τοῦ σ. θεμάτων. — Πρόλογος. — Προσωδικὰ Χριστιανικὰ ποιήματα. Ρωμανὸς ὁ Μελωδὸς στὰ Χριστούγεννα καὶ Θεοφάνεια. Ἀνδρέας ὁ Κρήτης ὁ πρῶτος κανονογράφος. Ἰαμβικοὶ κανόνες τοῦ Δαμασκηνοῦ. Κανόνες Δεσποτικῶν Ἑορτῶν Κοσμᾶ τοῦ Μαΐουμᾶ. Γερμανὸς ὁ Ὁμολογητὴς. Θεόδωρος Στουδίτης. Θεο-

φάνης ὁ Γραπτός. Ἰωσήφ ὁ Ὑμνογράφος. Ἐκκλησιαστικά ἐπιγράμματα. Ὁ Ἀκάθιστος Ὑμνος. Χριστοῦ Γενέθλια. Ὁρθρος τῶν Παθῶν καὶ τῆς Ἀναστάσεως. Στιχηρὰ καὶ ἀπόστιχα τοῦ Ἐσπερινοῦ. Ἰδιόμελα καὶ προσόμοια τῶν αἰῶν. Καθίσματα. Ἀντίφωνα. Ἐξαποστειλάρια. Δοξαστικά. Σελίδες Θεοτοκαρίου. Κοντάκια τῶν Λειτουργικῶν βιβλίων. Ἀπολυτικά. Ἐγκώμια, Ἰδιόμελα τοῦ Ἐξοδιαστικοῦ. Θέματα Εὐδοκίου. Ἡ παρομοίωση. Ὁ πλεονασμός. Ἡ ἀντίθεση τοῦ λόγου. Ρυθμολογικά καὶ τονικά. Ὀμηρικὲς ἀπηχῆσεις στὴν Ὑμνογραφία. Ὑμνογραφικὰ ἀπηχῆματα. Τὸ θεματικὸ ἀντικείμενο στὴν ἀ' ὠδῆ τῶν ἄσματικῶν κανόνων. «Ὑμνεῖν ἐν ὀρθροῖς παννύχιος». «Διαϊωνίζων ὕμνος ἀνεμέλπετο». ἀ' Ἀναπεσῶν ἐκοιμήθης ὡς λέων». «Ληστὴν τοῦ παραδείσου πολίτην προαπειράσσω». ἀ' Ἑπαίνους ἐξυφαίνω». «Εὐπέτης μελέεσσιν». «Ὡδὴν ἄδω Α-Ω». «Ἐργῷ καὶ λόγῳ ἀνιστοροῦμεν». Βιβλιογραφικὸν σημεῖωμα.

4. Ἄς ἔλθωμεν ἐγγύτερον εἰς τὴν γνῶσιν ἐνὸς ἐκάστου ἐκ τῶν θεμάτων. Καὶ πρῶτον κατὰ τὴν σειρὰν εἶναι τὰ «Προσωδιακὰ Χριστιανικὰ Ποιήματα». Ὁ σ. ἀναφέρει ὡς ποιητὰς τοῦ εἶδους τῆς ἀρχαϊκῆς προσωδιακῆς ποιήσεως τὸν Κλήμεντα Ἀλεξανδρεῖα, τὸν Μεθόδιον Ὀλύμπου, τὸν Γρηγόριον Ναζιανζηνὸν καὶ τὸν Συνέσιον τὸν Κυρηναῖον, ὡς ἐπιφανεστέρους. Ἐν ἀρχῇ διὰ βραχέων διακρίνει ὡς μὴ λειτουργικὴν, καίτοι χριστιανικὴν, τὴν προσωδιακὴν ποιήσιν καὶ μὴ συνδεομένην μὲ τὸ μέλος. Εἶναι λογία ποιήσεις. Ὁ σ. θὰ ἔπρεπε ἴσως νὰ ἐκθέσῃ τοὺς λόγους τῆς χρησιμοποιοῦσεως τῆς λογίας ταύτης ποιήσεως, ἥτις ἄλλοτε δὲν ἔπασσε χρησιμοποιεμένη καὶ ὑπὸ πολλῶν ἄλλων ποιητῶν καθ' ὅλην τὴν βυζαντινὴν περίοδον. Μία σύντομος βιβλιογραφία, ἰδίᾳ ἐλληνικὴ, ἐνημερώνει τὸν φιλομαθῆ διὰ τὴν περαιτέρω ἔρευναν. Ἐξάιρετοι εἶναι οἱ χαρακτηρισμοὶ τῆς ποιήσεως ἐκάστου τῶν ἀνωτέρω λογίων χριστιανῶν ποιητῶν. Ὁρθὴ ἡ κρίσις περὶ Κλήμεντος ὡς ἱεροφάντου καὶ ὅτι οὗτος ἐμφανίζεται μᾶλλον κατηχητῆς παρά κατακτητῆς τῆς ὑψηλῆς ποιητικῆς ἀνατάσεως. — Ὁ Μεθόδιος ἐμφανίζεται περισσότερο μετρωριστῆς, πλατωνιστῆς καὶ μυστικοπαθῆς. Εἶναι πάντως ἄνετος εἰς τὴν ποιητικὴν του σύνθεσιν. Ὁ ὑπέπετης τῆς Θεολογίας μύστης Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς διακρίνεται διὰ τὴν τεχνικὴν τῆς συνθέσεως τῶν ποιημάτων του καὶ τὸν ἔντονον στοχασμὸν. Πάμπολλα εἶναι τὰ ὑπ' αὐτοῦ χρησιμοπιούμενα προσωδιακὰ μέτρα (ἑξάμετρα, τροχαϊκὴ ἑπταποδία, τριμετρα κλπ.). Ὁ Γρηγόριος ἐμφανίζεται ὑπὸ τοῦ σ. ὀρθῶς, ὡς πολυμαθῆς, βαθύνοος, μετρωριστῆς, μυστικὸς, διαλεκτικὸς, πιστὸς μετὰ γνώσεως, ἐνορατικὸς, ἀγαθοπροαίρετος, νοῦς καθαρὸς, καρδία πεπληρωμένη θερμουργοῦ πίστεως, ψυχὴ ἀγία. Κύριος στόχος τῶν ποιημάτων του εἶναι ἡ ἀρετὴ. Εἶναι ἐκδηλὸς καὶ ὁ λυρισμὸς τῆς ποιήσεως τοῦ Γρηγορίου. Ὁ Θεόδ. Εὐδῆς ἐξάιρει τὴν προσωπικότητα τοῦ Γρηγορίου πλεῖον τῶν ἄλλων λογίων ποιητῶν. Ὡραῖα εἶναι καὶ ὅσα ὁ σ. ἀναφέρει καὶ περὶ τῆς ρητορικῆς ἰκανότητος τοῦ Γρηγορίου. Μὲ βιβλιογραφικὴν ἐνημερότητα τῶν περὶ τὸν Γρηγόριον ἀσχοληθέντων καὶ τὰ ποιήματά του σχολιασάντων τελειώνει τὸ περὶ Γρηγορίου θέμα τοῦ ὀ Εὐδῆς. Ἀξιόλογα εἶναι καὶ τὰ περὶ Συνεσίου τοῦ Κυρηναίου καὶ τῆς ἀρχαϊκῆς του ποιήσεως λεγόμενα (σ. 20/4). Ὁ σ. ὡς ἐξῆς χαρακτηρίζει τὸν Συνέσιον: «Στὴ νεοπλατωνικὴ φιλοσοφία ὁ Συνέσιος καὶ οἱ ἄλλοι ὀπαδοὶ τῆς ἔβρισκαν ἓνα μυστικοπαθῆ ἐκλεκτισμόν». Ἦτο μιμητῆς τοῦ Πινδάρου, καὶ τῆς δωρικῆς ἐκφράσεως ὀπαδός. Εἶχε τάσεις φιλοσοφικῆς θεωρήσεως τῶν ἀντικειμένων καὶ ἦτο γνώστης τῶν ἀρχαίων ποιητῶν καὶ τῶν ποιητικῶν στοιχείων τῆς προσωδιακῆς, ἀκόμη καὶ τῆς τονικῆς μετρικῆς. Κατεῖχε λεκτικὴν εὐχέριαν. Ὁ πλοῦσιος δὲ συναισθηματισμὸς του καὶ ὁ λυρισμὸς του ἀποδεικνύουν τὸν Συνέσιον ἀνώτερον τοῦ τε Κλήμεντος καὶ τοῦ Μεθοδίου, ἐγγὺς ἰστάμενον πρὸς τὸν Γρηγόριον τὸν Θεολόγον.

Ἡ ἀνάλυσις τῶν ὀλίγων ποιητικῶν παραδειγμάτων, τῶν ὑπὸ τοῦ σ. παρατεθέντων ἐκ τῶν ἀνωτέρω ὀπαδῶν τῆς προσωδιακῆς ποιήσεως, αἱ κρίσεις καὶ παρατηρήσεις περὶ ἐνὸς ἐκάστου εἶναι καὶ ἐπιτυχεῖς καὶ ὑποδειγματικαί.

5. Οὐδεμίαν πρόθεσιν ἔχω, ἀλλὰ καὶ ἂν ἤθελον, θὰ ὄφειλον νὰ συντάξω ὅλην μελέτην, προκειμένου ν' ἀναλύσω ἐν ἑκαστῶν τῶν θεμάτων τοῦ ὀγκώδους συγγράμματος τοῦ Θεοδ. Εὐδή. Θὰ περιορισθῶ μόνον εἰς σημεία τινα ἀξιόλογα διὰ τὸν μέλλοντα ἀναγνώστην τοῦ ἔργου πρὸς κατατοπισμὸν του, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἔξαρσιν τῆς μεγάλης προσφορᾶς τοῦ συγγραφέως. Ὁ σ. εἶναι πλήρως ἐνήμερος τῆς ὅλης περὶ Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ βιβλιογραφίας. Ἡ ποιητικὴ μεγαλουργία καὶ γοητεία τοῦ Ρωμανοῦ, τοῦ νέου τούτου Πινδάρου τῆς Ἐκκλησιαστικῆς μας Ποιήσεως, ἐμπνέουν καὶ τὸν Θεόδ. Εὐδήν εἰς πηγαίας κρίσεις καὶ ὑποδειγματικὰς ἀναλύσεις ἐκλεκτῶν στροφῶν ἐκ τῶν Κοντακίων τοῦ Ρωμανοῦ. Πολλάκις δίδει τὸν λόγον εἰς Ἕλληνας συγγραφεῖς νὰ διατυπώσουν τὰς περὶ Ρωμανοῦ κρίσεις καὶ τὰ ἐγκώμια. Ὁ σ. ἐν τούτοις παρέχει δείγματα τῆς ἰδίας ὀξυνοίας ἐν τῇ ἀναλύσει τῶν ποιητικῶν στροφῶν τοῦ Ρωμανοῦ. Ὁ ἀναγινώσκων τοὺς ἰδίους χαρακτηρισμοὺς τοῦ σ. ἐν τέλει τῆς σ. 36 ἔ. θὰ θαυμάσῃ τὴν αὐτοτέλειαν διεισδύσεως καὶ κρίσεως τῶν ἐπὶ μέρους χαρακτηρισμάτων τῆς ποιήσεως τοῦ Μελωδοῦ τοῦ Εὐδή, ὅστις ἐπιστέφει τὴνποίησιν τοῦ Ρωμανοῦ μὲ τὴν περιεκτικὴν ἔννοιαν μὲ τὴν δήλωσιν ὅτι αὐτὴ ἐμφανίζει «πολυποικίλον σύμπλεγμα» λυρισμοῦ, ἔννοιῶν, αἰσθημάτων καὶ θρησκευτικῆς «ἐπινοίας». Ὁ περὶ τοῦ Ρωμανοῦ θαυμασμὸς τοῦ σ. ἀνάγει τοῦτον εἰς ποιητικὰς ἰδίας ἐξάρσεις. Ἔστω ὡς δείγμα ἡ φράσις τοῦ σ. ἐν σ. 51: «Ὁ ἱερὸς συλλογισμὸς δὲν εἶναι διαβατικὸς, ἀλλὰ συνεχὴς καὶ ἡ περιπλάνησὴ τῆς ψυχῆς δὲν εἶναι ποτὲ ἐσπευσμένη, ἀλλὰ σιωπηλή... ὁ Ρωμανὸς κάνει ν' ἀντηχῆ μέσα ἀπὸ τὰ κοντάκια αὐτὰ τῶν Χριστουγέννων καὶ τῶν Θεοφανείων ἕνας ἀδιάπτωτος ὕμνος, στὸν ὁποῖο μὲ πλήρη ἐσωτερικὴ οἰκονομία ἐκφράζονται ἱερότατες ἰδέες».

6. Ἐνδιαφέροντα εἶναι καὶ τὰ περὶ τοῦ Ἀνδρέου Κρήτης λεγόμενα ἐν σ. 52-67. Ὁρθῶς ἐξαίρεται ὑπὸ τοῦ σ. ὅτι ὁ Ἀνδρέας ὑπῆρξεν ὁ ἀνευρῶν τὴν ποιητικὴν σύνθεσιν τῶν Κανόνων. Σύντομα βιογραφικὰ μετὰ βιβλιογραφίας φέρουν εἰς πρώτην ἐπαφὴν τὸν ἀναγνώστην μετὰ τοῦ ἐκλεκτοῦ τούτου ὕμνογράφου. Ὁραῖα τὰ περὶ τοῦ Μεγάλου Κανόνου, τοῦ ἐκ 250 στροφῶν συγκειμένου, περιγραφικῶς λεγόμενα. Ἐπιθυμῶ νὰ σημειώσω ὅτι ὁ σ. ἴσως θὰ εἶχε τινα νὰ ἀντλήσῃ ἐκ τῆς μικρᾶς μελέτης μου περὶ τῆς ἑορτῆς τῶν Βαῶων. Ἐπίσης οἱ Κανόνες «Εἰς τὴν σύλληψιν τῆς ἁγίας καὶ Θεομήτορος Ἄννης» καὶ οἱ ἄλλοι ἐν συνεχείᾳ Κανόνες (σ. 58/9) ἔχουν ποιᾶν τινα σχέσιν, ὡς ὑποπτεύω, πρὸς διασωθείσας ὁμιλίας, φερομένας ἐπ' ὄνοματι τοῦ Ἀμφιλοχίου Ἰκονίου. Οὗτος ἔδωκεν ἄλλωστε ἀφορμὴν ποιητικῆς συνθέσεως καὶ εἰς τὸν Σωφρόνιον Ἱεροσολύμων, λογίας ποιητικῆς συνθέσεως ποιητοῦ, περὶ τοῦ ὁποίου ὅμως ὁ σ. παρέλειψε νὰ διαπραγματευθῇ. Ὁραιότατα κρίνει ὁ Εὐδῆς ἐν τέλει τῆς σ. 67 τὸν συνθέτην τῶν Κανόνων Ἀνδρέαν τὸν Κρήτης: «Ὁ Ἀνδρέας εἶναι ἀπὸ τοὺς πιδ εὐληπτους ὕμνογράφους, γιατί ἡ ἐνόρασή του ἀποβαίνει οὐσία ζωῆς. Ἄν ἀπουσιάζει ἀπὸ τὸν Ἀνδρέα τὸν Κρήτης ἡ ποιητικὴ βαθύτητα τοῦ Κοσμᾶ τοῦ Μαΐου-μᾶ ἢ τοῦ Ἰωάννη τοῦ Δαμασκηνοῦ, ὅμως ἡ θρησκευτικὴ εἰλικρινεία του εἶναι ἀπαράλλακτη μὲ ἐκεῖνων, καὶ ἄγει πρὸς τὸ ὕμολογικὸ γίγνεσθαι μὲ τὴν ἴδια πνευματικὴ προαίρεση».

7. Τὴν ἴδιαν μέθοδον ἀναλύσεως τῶν Ἰαμβικῶν Κανόνων τοῦ Δαμασκηνοῦ, μὲ δεικναιολογημένον αἰσθημα περισσοτέρας ἐκτιμήσεως τῆς τοῦ Ἀνδρέου Κρήτης καὶ ἐξάρσεως τῆς ποιητικῆς τοῦ Δαμασκηνοῦ μετρικῆς καὶ τεχνικῆς ἰκανότητος. Οὗτος ὕψιπέτης στιχουργὸς καὶ δημιουργὸς ἁσματικῶν Κανόνων εἰς τὰς σπουδαιότερας ἑορτὰς καὶ συντάκτης τῆς θαυματομένης Ὀκτωήχου, ἀποδεικνύεται ἀληθὴς δημιουργὸς πολυποικίλων εἰδῶν τῆς λογίας Ἐκκλησι. Ποιήσεως. Ὁρθῶς ἀποφαίνεται ὁ σ. (σ. 68) ὅτι ὁ Δαμασκηνὸς «μὲ βάση τὴν ἑλληνικὴν μουσικὴν καθέλωσε ἐπίσημα τὴν χρησιμοποίησιν θρησκευτικῶν μελωδιῶν τῶν τριῶν γενῶν, τοῦ διατονικοῦ, τοῦ χρωματικοῦ καὶ τοῦ ἑναρμονίου». Ἐλλιπῆς ἢ βιβλιογραφικὴ ἐνημέρωσις, μὲ μόνην μνησίαν τοῦ δημοσιεύματος τοῦ Σωφρ. Εὐστρατιάδου ἐν τῇ Νέᾳ Σιῶν (τ. 26 τοῦ 1931 καὶ τ. 27 τοῦ 1932 καὶ τ. 28 τοῦ 1933), οὐχὶ πάντοτε ἀκριβοῦς καὶ ἐπιτυχοῦς. Ὁ Θεόδ. Εὐδῆς ἀκολουθεῖ καὶ ἐνταῦθα τὴν ἴδιαν ἐπιτυχῆ ἀνάlysιν τῶν πα-

ρατιθεμένων στίχων ἐκ τῶν ποιημάτων τοῦ Δαμασκηνοῦ. Ἴδου καὶ ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ ποιητικοῦ ἔργου τοῦ Δαμασκηνοῦ ὑπὸ τοῦ σ. (σ. 86): «Ἡ θρησκευτικὴ στάσις τοῦ ὑμνογράφου ἔχει κάτι τὸ μόνιμο καὶ γι' αὐτὸ μοναδικό. Ἡ ὑπαρξὴ του εἶναι κατάφορτη ἀπὸ χυμούς πίστεως καὶ περιτερίζονται σὲ ἀπομόνωση οἱ ἀντιφάσεις, ἐνῶ πολλαπλασιάζονται πάντα τὰ ἴδια προβλήματα τῆς ψυχῆς... ἡ θρησκευτικὴ βούλησί του δὲν πολιορκεῖται ἀπὸ κανένα νεφέλωμα. Γιατὶ ἡ σκέψις του δὲν χωρίζεται ποτὲ ἀπὸ τὶς χριστιανικὰς ἀξίες». Κρισις ὀρθή, περιεκτικὴ καὶ βαθεῖα.

8. Ἰδιαιτέραν σημασίαν δίδει ὁ σ. εἰς τοὺς Κανόνας τοῦ Κοσμᾶ τοῦ Μαΐουμᾶ εἰς τὰς δεσποτικὰς ἑορτάς. Ὁ σ. θεωρεῖ ὅτι ἀπαξάπαντες οἱ Κανόνες τοῦ Ὁρθοῦ τῆς Μεγάλης Ἑβδομάδος, ἀπὸ τὴν Μ. Δευτέραν ἕως καὶ τῆς Μ. Παρασκευῆς εἶναι ἔργα τοῦ Κοσμᾶ, ὡς καὶ αἱ 4 τελευταῖαι Ὁδοὶ τοῦ Κανόνος τοῦ Μ. Σαββάτου. Καλὸν θὰ ἦτο νὰ προσετίθετο ὅτι ἅπαντα τὰ Ἰδιόμελα τῆς Μ. Ἑβδομάδος μέχρι καὶ τῆς Μ. Παρασκευῆς ἀνήκουν εἰς τὸν Σωφρόνιον τὸν Ἱεροσολύμων, τὸν κατ' ἐξοχὴν λυρικὸν ὑμνογράφον. Ἐπίσης θὰ ἦτο σκόπιμον νὰ προσετίθετο ὅτι ὁ ψαλλόμενος Κανὼν ἐν τῇ Μ. Τετάρτῃ ἐσπέρας κατὰ τὴν Ἀκολουθίαν τοῦ Εὐχελαίου, οὐτινος ἡ ἀκροστιχίς «Εὐχῆς ἐλαίου ψαλμὸς ἐξ Ἀρσένιου» ἀναφέρει ρητῶς ὡς συντάκτην τὸν Ἀρσένιον. Οὕτω θ' ἀπεφεύγετο ἡ ἐντύπωσις ὅτι ὁ Κοσμᾶς εἶναι ὁ μόνος συντάκτης τῶν Κανόνων τῆς Μ. Ἑβδομάδος καὶ ὁ μοναδικὸς ποιητὴς, κατὰ συμπερασμὸν, καὶ τῶν λοιπῶν Ἀντιφώνων καὶ Ἰδιομέλων. Βεβαίως δὲν λέγεται τοῦτο ὑπὸ τοῦ σ., ἀλλ' ὁ μὴ γνωρίζων καλῶς τὰ τῆς Ἐκκλησ. Ποιήσεως τῆς Μ. Ἑβδομάδος, θ' ἀπέδιδεν εἰς τὸν Κοσμᾶν τὸν θαυμασμὸν, ἀποκλείων οὕτω ἑτέρους ὑμνογράφους τῆς ὀφειλομένης τιμῆς, οἳ οἱ Σωφρόνιος, Ἀρσένιος, Κασσιανὴ. Πάντως ὁ Θεόδ. Εὐδῆς ἐν τῇ χρήσει ὀρισμένων στrophῶν ἐκ τῶν δεσποτικῶν Κανόνων τοῦ Κοσμᾶ, ἐξαιρεῖ ἰδιαιτέρως τὴν ἰκανότητα τοῦ ποιητοῦ νὰ χρησιμοποίῃ ἀλληγορικὰς εἰκόνας, εἰλημμένας κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ τε τῆς Γραφῆς καὶ τῆς ρητορικῆς γραμματείας τῶν Πατέρων καὶ μάλιστα τοῦ Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ, διὰ τῶν ὁποίων εἰσάγεται ὁ ἀκροατὴς ἐκάστης Ὁδῆς εἰς τὰς ὑπερβατικὰς τελετουργικὰς ἐννοίας τοῦ κειμένου καὶ μεταρσιούται μετὰ τοῦ ὑμνογράφου εἰς παραδεισια πεδία, ἐνθα ἐκτυλίσσονται τὰ ἐν τῷ Χριστῷ κεκρυμμένα μυστήρια. Ἐν τῇ ποιήσει τοῦ Κοσμᾶ ὀρθῶς ἀποφαινεται ὁ σ. ὅτι ἐν αὐτῇ «τὸ ἀνέσπερον φῶς καταυγάζει τὰ πάντα». Πόσον ὠραῖα ὁ σ. ἀναλύει καὶ κρίνει τὸ βάθος ἐκάστου ἀναλυομένου στίχου! Ὁ Θεόδ. Εὐδῆς ἀποβαίνει καὶ ἐνταῦθα ἄριστος κριτικὸς τοῦ ποιητικοῦ ἔργου τοῦ Κοσμᾶ. Ὁ δὲ περὶ ἐκείνου χαρακτηρισμὸς εἶναι πράγματι λίαν ἐπιτυχής. Λέγει (σ. 114): «Ὁ Κοσμᾶς ὁ Μαΐουμᾶ στὴν ποιήσιν του ἔχει πάντοτε ὑπ' ὄψιν τὰ δόκιμα πρότυπα. Τίποτα ὅμως δὲν εἶναι ἀδέσποτη μίμησις ἢ διασκευή, ἀκόμα κι' ὅταν δανειζεται ρήσεις τῆς Γραφῆς, ποὺ ξέρεи νὰ τις συνάπτει πρὸς τὴν ἔμπνευσή του. Τὰ παρεμβαλλόμενα καὶ τὰ ἐπάλληλα στὸν Κοσμᾶ ἔχουν πηγὴν ἀίδια τὴ λατρεία τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ σημασία τους εἶναι στὴν ἐκλογή ποὺ κάνει ὁ ποιητὴς, συνταιριάζοντας συνώνυμα πρόσωπα ἢ ἰδέες».

9. Εἰς τὸν πατριάρχην Γερμανὸν Α', τὸν ὁμολογητὴν, καὶ τὸ ποιητικὸν του ἔργον, ὁ σ. ἀφιερῶ 12 σελίδας. Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν Μηναιῶν, ὡς καὶ τῶν ἑλληνικῶν Καταλόγων τῶν διαφόρων Βιβλιοθηκῶν, παραθέτει τὰ εἰς τὸν πατριάρχην Γερμανὸν φερόμενα διαφόρων λειτουργικῶν τύπων ποιήματα (στιχηρά, δοξαστικά, ἀπόστιχα, ἁσματικούς κανόνας, ὕμνους, εἴρημους, ἰδιόμελα, μεγαλυνάρια). Ἐπίσης παραθέτει τοὺς τίτλους καὶ τῶν λόγων καὶ λοιπῶν ἔργων, τῶν ἀποδιδομένων εἰς τὸν πατριάρχην Γερμανὸν τὸν Α'. Εἰς τὴν σ. 118 ἐ. δίδει σύντομον προσωπογραφίαν τῆς μεγάλης μορφῆς τοῦ ἐν λόγῳ πατριάρχου, παραθέτων ἅμα ἐνδεικτικὰ ἀποσπάσματα γνωμῶν παλαιῶν καὶ νεωτέρων συγγραφέων, ἐξαιρόντα τὴν μὲρφωσιν, τὴν ποιητικὴν δημοουργίαν καὶ τὴν ἀγωνιστικότητα τοῦ ἀξίλου παντὸς ἐπαίνου εἰκονοφίλου πατριάρχου. Ὁ σ. εἶναι γνώστης τῆς σπουδαιότερας περὶ Γερμανοῦ Α' βιβλιογραφίας. Ἀπὸ τῆς σ. 123 ἐ. διαπραγματεύεται ἀναλυτικῶς καὶ διὰ σπανίων κριτικῶν

ἐμβαθύνσων ἕνια ὑμνογραφικὰ κείμενα τοῦ Γερμανοῦ Α', διὰ νὰ καταλήξῃ ἐν τέλει εἰς περιεκτικὴν, πολλὰ διδάσκουσαν κρίσιν τοῦ ποιητικοῦ ἔργου τούτου: «Τὰ ἐκκλησιαστικὰ ποιήματα τοῦ Γερμανοῦ τοῦ Α', Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ Ὁμολογητοῦ, ἀποπνέουν τὴν ὑποβολὴ τῆς προσευχῆς καὶ τῶν πράξεων τῆς λατρείας καὶ τὸ νόημά τους κατατείνει στὴν πνευματικὴ ἀνύψωση, ποὺ σημαίνει καὶ ἡθικὴ ἄνοδο τῶν πιστῶν. Τὴν κάθε φράση τῶν ποιημάτων του ὁ ὑμνογράφος τὴν ἀπλώνει ὡς μὴ κατηγορηματικὴ ἀλήθεια, καὶ αὐτὸ γίνεται μὲ συνειδητὴ σεμνοπρέπεια. Ἡ θρησκευτικὴ ποίηση τοῦ Γερμανοῦ ἐκστομίζει τὰ δεοντολογικὰ παραγγέλματά της ὡς ἕνα εἶδος ἐντολῶν τῆς θείας θελήσεως. Εἶναι ἡ ποίηση, ποὺ διαρκῶς ἀποβλέπει πρὸς τὴ δομὴ τῆς ἐντελέστερης ἡθικῆς ἀτομικότητος».

10. Περὶ τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου διαπραγματεύεται ὁ σ. εἰς τὰς σ. 128-136. Χρησιμοποιεῖ τὸν συνήθη τρόπον ἐκθέσεως. Σύντομα βιογραφικὰ, ποιήματα, ἀνάλυσιν δειγματοληπτικῶς μεμονωμένων ὕμνων μὲ χαρακτηριστικὰς καὶ βαθυστοχάστους παρατηρήσεις, διὰ νὰ συμπεράνῃ: «Ὅταν γράφει κανένας γιὰ τὸν Θ. Στ., πρέπει νὰ ἐγκωμιάσει τὴν εὐψυχία του ἐκεῖνη, ποὺ ὀπλισμένη μὲ τὸ ἀνυποχώρητο ἀγωνιστικὸ πνεῦμα, τὸν ἐσπρωχνε σὲ γενναῖα φρονήματα, καὶ ἀπ' αὐτὰ σὲ ἀνάλογες πράξεις, καὶ τὸν δδήγησε τρεῖς φορές στὴν ἐξορία. Τίποτα δὲν ὑπῆρξε ἱκανὸ νὰ παραβιάσει τὴ χριστολογικὴ χροιά, τὴν ὅποια ἔδινε σὲ ὅλα τὰ σχετικὰ ζητήματα, καὶ ἀκόμα τὴ δογματικὴ κάθε φορὰ ἀποψη, ποὺ ἦταν γι' αὐτὸν καὶ προϋπόθεση καὶ ἐπακόλουθο τῆς συντελεσμένης ὑστερ' ἀπὸ κλίση καὶ σπουδῆ πίστεώς του. Αὐτὴ ἡ τόλμη καὶ ἡ ἀφοβία, μαζὶ μ' ἕνα καταναυκτικὸ θησαύρισμα ζωῆς, ἔχουν ἀποτυπωθεῖ καὶ στὰ γραπτὰ του». — Διὰ τὴν βιβλιογραφικὴν ἐνημέρωσιν λεχθῆτω ὅτι ὁ σ. θὰ ἤδύνατο ἴσως κατὰ νὰ καρπωθῇ καὶ ἐκ τοῦ ἔργου μου Περὶ Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου, τῶν ἁγίων Ἐραποστόλων τῶν Σλάβων.

11. Τὴν ἰδίαν μέθοδον ἐρεύνης καὶ κριτικῆς ἀναλύσεως τοῦ ποιητικοῦ τῶν ἔργων ἀκολουθεῖ ὁ σ. καὶ περὶ τοῦ Θεοφάνους τοῦ Γραπτοῦ (σ. 137-145) καὶ τοῦ Ἰωσήφ τοῦ Ὑμνογράφου (τοῦ Σικελιώτου). Ὡς πρὸς τὰ ἐν συνεχείᾳ (σ. 155-168) περὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Ἐπιγραμμάτων ἐκτιθέμενα, ὁ σ. δίδει ἐνδεικτικὰς τῆς δεξιότητις του κρίσεις καὶ κάμνει ἀξιολόγους πράγματι παρατηρήσεις (μετρικὰς, τονικὰς, ρυθμικὰς, ἐννοιολογικὰς, λεκτικὰς, εἰδολογικὰς, σχέσεις τῶν Ἐπιγραμμάτων πρὸς τὰ Συναξάρια κ.π.ἄ.). Καὶ καταλήγει μὲ τὰ ἀξιοπρόσεκτα ταῦτα (σ. 168): «Τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἐπιγράμματα δὲν ψάλλονται. Ἀπαγγέλλονται μόνον ὄρθρον ἀπὸ τὸν ἱεροψάλτη. Ὁραρεῖς πὼς εἶναι νοητικότερη ἢ ὑποβολὴ τους, ἡ οὐσία τους προσφέρεται περισσότερον στὸ ποίημα καὶ λιγότερον στὴ μουσικὴ. Ἐνας παραπάνω λόγος γιὰ ν' ἀποκτήσουν τὴ σημασίαν τοῦ ἐπιγράμματος, τὴν ὅποια τοὺς ἀποδίνουμε. Γιατὶ τὸ ἐπίγραμμα ἀπὸ τὰ πανάρχαια χρόνια δὲν ὑπῆρέτησε τὴ μουσικὴ. Διακόνησε στὸ ναὸ τῆς ποιήσεως ὡς ἕνα εἶδος ἐντελῶς ἰδιαίτερον, χαρακτηριστικότερον, ποὺ ἔδωσε ἀπὸ τότε ὀριστικὴ τὴ σφραγίδα τῆς συντομίας του σὲ ὅτι, ἐξύμνησε, μ' ἕνα λυρισμὸ συγκρατημένον πάντοτε καὶ αὐστηρό».

12. Χωρὶς νὰ τὸ θέλω, παρασύρομαι ἐκ τῆς ὥραίας ἐκθέσεως καὶ ἀπὸ τὰ βαθυστόχαστα νοήματα τῆς περιγραφῆς τῶν ποιητῶν καὶ τῆς ἀναλύσεως τῶν ποιημάτων των ὑπὸ τοῦ ἐξαιρέτου ὑπομνηματιστοῦ καὶ κριτικοῦ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως Θεοδ. Ξύδου, ὡστε νὰ ἐκτείνωμαι καὶ εἰς τὰ ἐπὶ μέρους, ἐνῶ θὰ ἤδυνάμην νὰ δώσω εἰς ἄδράς γραμμὰς τὸ περιεχόμενον τοῦ σπουδαίου τούτου συγγράμματός του καὶ μὲ ἐν τέλει γενικὰς παρατηρήσεις, κρίσεις καὶ διατυπώσεις νὰ παραδώσω τὸν περαιτέρω ἔλεγχον εἰς τοὺς ἀναγνώστας τοῦ ἔργου, διὰ νὰ γευθῶσιν οἱ ἴδιοι ὄλην τὴν χάριν, τὴν ὅποیان καὶ ὁ γράφων ἠσθάνθη. Ἐὰν ἐπρόκειτο νὰ συνεχίσω τὴν βιβλιοκριτικὴν ἀνάλυσίν μου καὶ νὰ περιγράψω τὴν ὥραιαν ἐκθεσιν τοῦ σ. περὶ τοῦ Ἀκαθίστου Ὑμνου (σ. 169-197), θὰ ἤμην ὑποχρεωμένος ἴσως καὶ πλεονα τῶν ὑπὸ τοῦ σ. νὰ διατυπώσω. Εἶναι τὸ μέγιστον τῆς ὄλης Ὑμνογραφίας μας θέμα,

ἀλλὰ καὶ τόσον ἐλκυστικὸν! Αἱ περὶ Ἐκαθίστου ἀμφιβολαὶ παραμένουν, ὡς πρὸς τὸν συντάκτην. Κἄποτε, εἷς τινα περὶ Σωφρονίου Ἱεροσολύμων μελέτην μου, ἐξέφερα τὴν γνώμην ὅτι ὁ Ἐκαθίστος ἔχει προέλευσιν Παλαιστίνην καὶ δὴ καὶ τῆς Μονῆς Θεοδοσίου καὶ πιθανῶς εἶναι ἔργον συνθετικὸν καὶ τῇ συνεργασίᾳ τοῦ Πατριάρχου Γερμανοῦ τοῦ Α', ἀφοῦ πολλὰ συνεισέφερον διὰ τὴν σύνθεσιν καὶ ὁ ἐν ἔτει 626/38 ἐν Κων/πόλει διατρίβων περίφημος Σωφρόνιος Ἱεροσολύμων, ἐκζητῶν βοήθειαν στρατιωτικὴν παρὰ τοῦ Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος. Τὰ ἐσωτερικὰ στοιχεῖα πάντως τῆς ὅλης συνθέσεως τοῦ Ἐκαθίστου, πιστεύω ὅτι προδίδουν τὴν συνεργασίαν πολλῶν διὰ τὴν σύνταξιν του. Σημειωθῆτω δ' ὅτι ἐφάλλετο κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ καὶ οὐχὶ τὴν ἐσπέραν ἐκάστης Παρασκευῆς τῆς περιόδου τῶν πέντε πρώτων ἑβδομάδων τῶν νηστειῶν.

13. Ἡ μὴ ὑπολογισθεῖσα ἐκ τῶν προτέρων ἑκτασις τῆς βιβλιοκριτικῆς μου ἀναλύσεως καὶ ὁ κατ' ἀνάγκην περιορισμὸς τοῦ χώρου τοῦ μέλλοντος νὰ δημοσιεύσῃ ταύτην Περιοδικῶ, μὲ ἀναγκάζουν νὰ διακόψω καὶ νὰ ἀφήσω ἡμιτελῆ τὴν περιγραφὴν τοῦ σπουδαιωτάτου ἀνὰ χεῖρας ἔργου τοῦ Θεοδ. Εὐδ. Ἰσως ἄλλοτε εὖρω τὴν εὐκαιρίαν νὰ προχωρήσω εἰς τὴν ἀνάλυσιν τοῦ ἔργου, ἵνα δυνηθῶ νὰ μεταδώσω πληρεστέραν τὴν ἀποκτηθεῖσαν μεγάλην ὠφέλειαν ὑπ' ἑμοῦ ἐκ τῆς μελέτης τοῦ συγγράμματος τούτου καὶ εἰς ὅσων πλείστους ἐκ τῶν ἀναγνωστῶν τῆς βιβλιοκρισίας μου. Τελευτῶν, ἐν ἐπιθυμῶ νὰ προσθέσω. Οὐδεὶς ἀσχολούμενος περὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν Πόλιν δύνανται νὰ γνωρίσῃ καλύτερον καὶ βαθύτερον τὴν ἀνυπολόγιστον ταύτης ἀξίαν, μὴ μελετήσας προηγουμένως τὸ ἔργον τοῦ Θεοδ. Εὐδ. Βυζαντινῆ Ὑμνογραφία. Ὁ σ. δὲν εἶναι μόνον ἄξιος συγχαρητηρίων, ἀλλὰ καὶ εὐγνωμοσύνης ἀπὸ μέρους τῆς ἐπισήμου Ἐκκλησίας καὶ τῶν ἐπιστημόνων Θεολόγων καὶ Βυζαντινολόγων διὰ τὸ ἐξαίρετον καὶ ὑποδειγματικὸν εἰς σύλληψιν καὶ ἐκτέλεσιν συγγραφικὸν του ἐπίτευγμα.

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΟΝΗΣ

Die Einheit der Kirche. Dimensionen ihrer Heiligkeit, Katholizität und Apostolizität. Festgabe Peter Meinhold Zum 70. Geburtstag. Herausgegeben von Loren Hein. Franz Steiner Verlag GMBH. Wiesbaden 1977 S. XIV+513.

1. Ἀφιερωτικὸς τόμος εἰς τὸν ἰδιαιτέρως παρ' ἡμῖν γνωστὸν ὁμότιμον Καθῆγητὴν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Κιέλου, ἡμέτερον δὲ ἀπὸ 40ετίας συσπουδαστὴν ἐν Βερολίνῳ καὶ φίλον ἄχρι τοῦ νῦν Peter Meinhold, ἐπὶ τῇ 70ετηρίδι αὐτοῦ. Ἐπιστήμονες, γνωστοὶ καὶ φίλοι τοῦ τιμωμένου, μάλιστα δὲ καὶ πρόφῳν μαθηταὶ του, ἀφιερώνουν μελέτας εἰδικάς, ἀξιοσπουδάστους ἀπὸ πολλῶν ἀπόψεων. Κατωτέρα παραθέτομεν τοὺς τίτλους ἐκάστης τῶν μελετῶν ἐκ τοῦ Πίνακος τῶν περιεχομένων, ἐξ ὧν δύνανται τις νὰ ἀξιολογήσῃ καὶ τὸ περιεχόμενον, νὰ γνωρίσῃ δὲ καὶ τὰ ἐνδιαφέροντα, περὶ ἃ στρέφεται ἡ προτίμησις ἐκάστου τῶν συνεργατῶν τοῦ τιμητικοῦ τούτου τόμου.

I. Ἡ ἐνότῃς τῆς Ἐκκλησίας.

2. Ἰωάννου Παναγοπούλου, Εὐχαριστιακὴ ὑπαρξίς ἐν τῷ ἐνὶ Σώματι τοῦ Κυρίου — «Οἰκουμενισμὸς» ἐκ τῆς ἀπόψεως τῆς ἀνατολικῆς Θεολογίας. — Hans-Joachim Schulz, Sanctorem Communio: Ὁμολογία πίστεως μίᾳ εὐχαριστιακῆς Ἐκκλησιολογίας τῆς οἰκουμενικῆς κινήσεως. — Johannes Madey, Ὁ διάκονος ὡς ἐνιαῖος παράγων τῆς εὐχαριστιακῆς κοινότητος ἐν τῇ Ἀνατολικο-Συριακῇ Λειτουργίᾳ. — Alfons Nossol, Ἄλλως πιστεύειν, ἀλλ' οὐχὶ εἰς ἄλλον. — Δημ. οσθένους Σαβράμη, Οἱ μὴ θεολογικοὶ παράγοντες τῆς συνεχίσεως τοῦ Σχίσματος

μεταξὺ τῆς Ὁρθοδόξου καὶ τῆς Ρωμαιο-Καθολικῆς Ἐκκλησίας. — Roger Mehl, Ἡ συνοδικὴ ἐνότης τῆς Ἐκκλησίας.

II. Ἡ ἑκτασίς τῆς ἀγιότητος.

3. Ernst Benz, Ὁ Φραγκῖσκος τῆς Ἀσσίζης καὶ ἡ ἐποχὴ μας. — Manfred Marquardt, John Wesley's «Συνέργεια». — Lorenz Hein, Philipp Jacob Spener, εἰς Θεολόγος τοῦ Ἁγ. Πνεύματος καὶ προφήτης τῆς Ἐκκλησίας. Winfried Zeller, Ἐκκλησία καὶ προσευχὴ παρὰ τῷ Gottfried August Ludwig Hanstein. Hilarion Petzold, Ἡ εὐσέβεια τῶν κατὰ Θεὸν μωρῶν ἀγίων (Narren). Werner Catel, Die Dramen der Hrosvitha von Gandersheim. Wilhelm Kahle, Ὁ Προτεσταντισμὸς εἰς Ρωσίαν καὶ εἰς τὴν Σοβιετικὴν Ἐνωσιν ἐνώπιον τῶν προβλημάτων τῆς ἐλευθερίας τῆς πίστεως καὶ τῆς συνειδήσεως. Theodor Schöber, Christsein in der DDR. Egon W. Gerdes, Πνευματικότης, τρόπος καὶ μέθοδος. Heribert Mühlen, Ὁδηγίαι ἀνανεώσεως τῆς κοινότητος. — Συνοπτικὴ ἔκθεσις.

III. Ἡ καθολικότης τῆς Ἐκκλησίας.

4. Albert Brandenburg, Τὸ Εὐαγγέλιον ὡς ἄγιος τόπος τῆς ἐνώσεως τῶν χριστιανῶν. Yves Congar, Τὸ ζήτημα τῶν Καθολικῶν παρατηρητῶν ἐν τῇ συνελύσει τοῦ Ἄμστερνταμ τὸ 1948. Hubert Jedin, Ἡ Carranzatragödie ὑπὸ νέον φῶς. Friedrich Heyer, Τὸ φόβητρον τῶν Ἰησουϊτῶν τῶν Γερμανῶν Προτεσταντῶν. Arnold Bittlinger, Ὁ Ρωμαιο-Καθολικο-Πεντηκοστιανὸς διάλογος ὑπὸ τὸ φῶς τῶν οἰκουμενικῶν κατευθυντηρίων γραμμῶν τῆς χαρισματικῆς ἀνανεώσεως.

IV. Ἀποστολικότης καὶ ἀποστολικὸν ὑπόυργημα.

5. Hermenegild M. Biedermann, Τὸ συνοδικὸν σύστημα. Ἀρχὴ τοῦ Καταστατικοῦ Χάρτου καὶ κατευθύνσεις τῶν ὀρθόδοξων ἐκκλησιῶν καὶ τῆς Ἐκκλησίας. Dimitrije Dimitrijevic, Ἡ θεμελιώσις τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὰ γνωρίσματα τῆς ἐνότητός της. Heinrich Kraft, Περὶ τῆς προελεύσεως τῆς Γνώσεως. Placid J. Podipara. Οἱ χριστιανοὶ τοῦ Θωμᾶ τοῦ Μαλαμπάρ καὶ ἡ Χαλδαϊκὴ Λειτουργία. Chinnamma Kozhimala, Αἱ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἱεραποστολαὶ εἰς τὰς Ἰνδίας. Varghese Pathkungalara, Ἡ ἀγνωμένη Ἐκκλησία τοῦ Ἁγ. Θωμᾶ — γεγονός ἢ μῦθος; Herbert Blöchle, Ἡ ἱεραποστολικὴ διάστασις ἐν τῇ Θεολογίᾳ τοῦ Λουθήρου. Johann Schmidt, Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία ὡς ἱστορία ἱεραποστολῆς. Heinz Zimmermann-Stock, Κριτικαὶ θέσεις ὡς πρὸς τὴν κατάστασιν τῆς Εὐαγγελικῆς Ἐκκλησίας σήμερον. Helmut Hild, Ναῖρόμπι: Συνέπειαι διὰ τὴν Εὐαγγελικὴν Ἐκκλησίαν τῆς Γερμανίας.

V. Ἐκ τοῦ βίου τῆς Ἐκκλησίας.

6. Νικολάου Π. Μπρατσιώτου, Παρατηρήσεις περὶ τῆς πλάσεως τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὸ Γεν. 2. Ἰωάννου Ν. Καρμίρη, Ὁ ἐθνικισμὸς ἐν τῇ Ὁρθόδοξῃ Ἐκκλησίᾳ. Κωνσταντίνου Γ. Μπόνη, Ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία ἐν τῇ ἐποχῇ τῶν ἐπαναστατικῶν ἀνησυχιῶν. Oskar Köhler, Περὶ τῆς ὕστερον ἱστορίας τοῦ «χριστιανικοῦ κόσμου». Gerd Bockwoldt, Ἡ σχέσις Κατηχητικῆς καὶ Ὁρησκευτικῆς Παιδαγωγικῆς τοῦ παρόντος. Karl Rahner, Δικαιώσεις καὶ διαμόρφωσις τοῦ κόσμου ὑπὸ Καθολικὴν ἔποψιν.

VI. Ποικίλα.

7. Νικολίτσας Γεωργιόπουλου, Τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεως μεταξύ Ἠθικῆς καὶ Μεταφυσικῆς. Alain Blancy, Πνευματικότης καὶ νοημοσύνη. Karl Otmár Freiherr von Aretia, Γαλλία καὶ ἡ τῆς Ἀναγεννήσεως ἀπολυταρχία. Βιβλιογραφία τοῦ τιμωμένου Καθηγητοῦ Peter Meinhold (490-513), περιλαμβάνουσα: I. Αὐτοτελῆ ἔργα 29. II. Ἐκδοτικὰς ἐργασίας 6, μεταξύ τῶν ὁποίων καὶ 14 τόμους (1960/74) τοῦ γνωστοῦ Περιοδικοῦ «Κύριος». III. Ἄρθρα καὶ πραγματείας ἐντὸς συλλογικῶν ἔργων, 16. IV. Πραγματείας καὶ διατριβὰς καὶ ἄρθρα 321 καὶ τέλος V. Βιβλιοκρισίας 40.

8. Οἱ πρὸς τιμὴν γνωστῶν ἐπιστημόνων συλλογικοὶ τόμοι τῆ συνεργασίας πολλῶν λόγῳ τῆς ποικιλίας τῶν θεμάτων, μάλιστα εἰς διαφόρους γλώσσας συντεταγμένων, ἀξιολογοῦνται μόνον, ὅταν ἐκτίθενται ἀναλυτικῶς ἐν μεταφράσει οἱ τίτλοι τῶν μελετῶν. Οὕτω πως ἐλκύεται καὶ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν διαφόρων εἰδικότητων ἐπιστημόνων πρὸς μελέτην τοῦ ἔργου. Ἀλλὰ συγχρόνως ἀξιολογεῖται διὰ τῆς βιβλιογραφικῆς ἐνημερώσεως καὶ τῶν λοιπῶν εἰδήσεων καὶ τὸ ὅλον ἐπιστημονικὸν συγγραφικὸν ἔργον τοῦ τιμωμένου ἐπιστήμονος. Εἶναι δὲ ἄξιος πάσης τιμῆς ὁ διακεκριμένος Θεολόγος τοῦ Κιέλου Peter Meinhold διὰ τὰ πράγματι λίαν ἀξιόλογα συγγραφικά του ἐπιτεύγματα. Ὁ πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν Ὀρθόδοξον Θεολογίαν φιλικώτατα διακειμένος, ἐν ἀναγνωρίσει τῆς ἰδιαίτερας ἀξίας ταύτης, πολλὰκις ἐδέχετο νὰ φιλοξενῇ μελέτας καὶ διατριβὰς τῶν Ἑλλήνων Θεολόγων ἐν μεταφράσει εἰς τὴν Γερμανικὴν γλῶσσαν, εἰς τὸ ὑπὸ τὴν διεύθυνσίν του Περιοδικῶν «Kyrios» ὅπως προβάλλῃ ἀκριβῶς τὴν σύγχρονον Ἑλληνικὴν θεολογικὴν σκέψιν καὶ εἰς τοὺς Θεολόγους τῆς Δύσεως.

9. Ὁ ἀκάματος συνάδελφος καὶ παλαιὸς φίλος εἶναι ἄξιος τῆς τιμῆς διὰ τὸ μέγα ἐπιτελεσθὲν ὑπ' αὐτοῦ συγγραφικὸν καὶ διδασκτικὸν ἔργον. Αἱ ὀλίγαι ἐκ μέρους μου γραμματικῆς ἔκφρασις φιλικῶν ἀντιλαλήματος παλαιῶν ἀναμνήσεων συμφοιτήσεως ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Βερολίνου καὶ τῆς ὕστερον συνεργασίας. Ὅθεν καὶ εὐχομαί σοι «πολύχρονιον ποιήσαι σε Κύριος».

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΟΝΗΣ

Παναγ. Ἰω. Μπούμη, Δρος Θ., Συνέπειαι τῆς ἄρσεως τῶν ἀναθεμάτων Ρώμης-Κωνσταντινουπόλεως, Ἀθήναι 1976, σελ. 260.

Ὁ ἐπιμελητὴς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ. Παναγ. Μπούμης προσφέρει διὰ τῆς ἀνωτέρω ἐργασίας του σημαντικὴν συμβολὴν εἰς τὴν ἀποσαφήνισιν τῆς ἐξελίξεως τῶν συγχρόνων ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων, ἰδίᾳ ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς σχέσεις τῶν δύο πρεσβυγενῶν Ἐκκλησιῶν μετὰ τὸ ἱστορικὸν γεγονός τῆς ἀμοιβαίας ἄρσεως τῶν ἀναθεμάτων τοῦ 1054. Ὡς ἐκ τούτου δίδει, ἡ ἐργασία τοῦ κ. Μπούμη καὶ νέαν ὄψιν εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ ζωτικώτατου θέματος τῆς Ἐκκλησιολογίας, ὅπερ εὐρίσκεται εἰς τὸ ἐπίκεντρον τοῦ ἐνδιαφέροντος τῆς συγχρόνου Θεολογίας. Καὶ ἀπλῆ εἰσέτι θεώρησις τῆς διαρθρώσεως τῆς ἐργασίας τοῦ κ. Μπούμη πείθει περὶ τῆς σπουδαιότητός της.

Αὕτη ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν κεφαλαίων, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ μὲν Α' ἀσχολεῖται μὲ τὴν δημιουργίαν καὶ τὴν συνειδητοποίησιν προβλημάτων τῶν Ἐκκλησιῶν Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ρώμης, τὸ δὲ Β' ἐπιχειρεῖται νὰ δώσῃ τὴν κανονικὴν λύσιν τῶν προβλημάτων αὐτῶν. Ἐκ τῶν προβλημάτων τοῦ Α' Κεφ. ἐπισημαίνομεν ἰδιαίτερος τὴν οἰκουμενικότητα καὶ αὐθεντικότητα τῆς μελετωμένης Πανορθόδοξου Συνόδου, ὡς ἐπίσης τὴν οἰκουμενικότητα (κατὰ πλάτος καὶ βάθος) τῶν ἤδη γενομένων Γενικῶν Συνόδων τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας. Τὸ καίριον δηλονότι ἐρώτημα τοῦ κεφαλαίου τούτου εἶναι, κατὰ πόσον εἶναι δυ-

νατὸν σήμερον νὰ χαρακτηρίσωμεν μίαν Πανορθόδοξον ἢ μίαν Γενικὴν Ρωμαιοκαθολικὴν Σύνοδον ὡς οἰκουμενικὴν. Τὸ θέμα δὲ τοῦτο καθίσταται θεμελιώδες, διότι ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς παραδόσεως τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς Ἀγίας Γραφῆς, ὅτι ἡ ὑπάτη ἐκκλησιαστικὴ αὐθεντία εἶναι ἡ οἰκουμενικὴ Σύνοδος. Ἐνταῦθα ὀφειλομεν νὰ ἐξάρωμεν τὸ γεγονός, ὅτι διὰ πρώτην φοράν ἐπιχειρεῖται ὑπὸ τοῦ κ. Μπούμη ἐρμηνεία (λίαν ἐνδιαφέρουσα) δύο δυσονότων χωρίων τῆς Ἀγ. Γραφῆς, ἧτοι Ἐφεσ. 4,15/6 καὶ Κολοσ. 2,18/9, διὰ τῆς συσχέτισεως αὐτῶν πρὸς τὸν θεσμόν τῆς οἰκουμενικῆς Συνόδου.

Εἰς τὸ Β' Κεφάλαιον (σελ. 84 ἐέ.) ἐξετάζεται ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ ἰσχὺς τῶν συνοδικῶν ἀποφάσεων, αἱ ὁποῖαι ἔχουν ληφθῆ ὑπὸ μὴ οἰκουμενικῶν συνόδων καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡ δυνατότης ἀναθεωρήσεως τῶν τοιούτων ἀποφάσεων. Ἐν τέλει δὲ ὑποδεικνύεται ὁ τρόπος ἀποδεσμεύσεως ἀπὸ ἐσφαλμέναις ἀποφάσεις καὶ ἡ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν κανονικῶν θεσμῶν ἀποκατάστασις τῆς διασαλευθείσης κανονικῆς τάξεως τῆς ἀρχαίας ἡνωμένης Ἐκκλησίας. Εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο ἀντιμετωπίζεται εἰδικώτερον καὶ τὸ πρόβλημα τῆς κατ' οἰκονομίαν ἀναδρομικῆς δικαιολογήσεως παρεκκλισῶν τινῶν τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς κανονικῆς ἀκριβείας, ὡς εἶναι τὸ πρωτεῖον ἐξουσίας τοῦ Πάπα. Περαιτέρω ἐξετάζεται καὶ τὸ ἐνδεχόμενον νὰ παραμείνῃ ἔτι ἐν ἰσχύϊ τὸ διοικητικὸν σύστημα τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας εἰς ὅσας χώρας ἐπιθυμοῦν τοῦτο χάριν τῆς ἐνότητος αὐτῶν καὶ τῆς ἀσφαλείας τῶν πιστῶν αὐτῶν μελῶν. Κατὰ τὸν συγγραφέα εἰς αὐτάς τὰς περιπτώσεις ὑπάρχει ἡ δυνατότης νὰ ἰσχύσῃ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον συμβαίνει καὶ μεταξὺ τῶν Ὁρθοδόξων Αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν, ἔνθα εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρχῃ μυστηριακὴ κοινωνία, παρ' ὅλον ὅτι μία ἐξ αὐτῶν παρεκκλίνει κατὰ τὸ διοικητικὸν σύστημα τῆς κανονικῆς ἀκριβείας διὰ λόγους «οἰκονομίας» καὶ πρὸς ὄφελος τῶν μελῶν αὐτῆς.

Τὸ Γ' Κεφάλαιον (σελ. 144 ἐέ.), ἐπιγραφόμενον «Βιβλικὴ ἐπικύρωσις τῆς κανονικῆς ἐξελικτικῆς πορείας», συνιστᾷ φιλότιμον ἀπόπειραν τυπολογικῆς ἐρμηνείας τοῦ δυσονότου 21ου κεφαλαίου τοῦ Κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου καὶ ἰδίᾳ τῶν στίχων αὐτοῦ 15-19. Τοῦτο σκοπὸν ἔχει νὰ ἀποκλείσῃ τὴν μονομερῆ ἢ ἔστω ἑλλιπῆ ἐκμετάλλευσιν τῆς ἐν λόγῳ περικοπῆς ἐκ μέρους τῶν παπικῶν πρὸς ὑποστήριξιν τῶν περὶ πρωτείου καὶ ἀλαθῆτου τοῦ Πάπα θέσεων τῶν καὶ ἐπὶ πλέον νὰ ἐνισχύσῃ τὴν διαγραφομένην ὑπὸ τῶν δύο προηγουμένων κεφαλαίων πορείαν πρὸς τὴν ἐνότητα τῶν δύο Ἐκκλησιῶν. Βεβαίως πρὸς διαπίστωσιν τῆς ὀρθότητος τῆς ἐν λόγῳ ἐρμηνείας κατ' ἀρχὰς εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ ἀναμείνωμεν καὶ τὴν δημοσίευσιν τῆς ἐξαγγελιομένης συνεχείας τῆς παρουσίας ἐργασίας. Διότι καὶ κατὰ τὸν ἅγιον Νικόδημον τὸν Ἀγιορείτην «ἐκ μὲν τοῦ κατὰ γράμμα νοήματος (ἐρμηνείας) ἡ Θεολογία ἀσφελῶς καὶ ἀναγκαίως συμπεραίνει τὰ εἰρηστικὰ συμπεράσματα, ἐκ δὲ τοῦ κατὰ τὸ πνεῦμα, οὐκ ἀναγκαίως μὲν, αἰεὶ δὲ ἡ ἀξιοχρεὼς πειθὼ εἰς τὸν διερμηνεύοντα ἀποφείλεται» («Πηδάλιον», σελ. 113, ὑποσ.). Πάντως, ἐὰν ἀποδειχθῇ ἡ ἐν λόγῳ ἐρμηνεία ὀρθή, θὰ εἶναι μία σημαντικὴ ἐπιστημονικὴ συμβολὴ εἰς τὴν καθόλου ἐρμηνευτικὴν, ἐνῶ συγχρόνως θὰ ἀποτελέσῃ καὶ μίαν σταθερὰν βάσιν ἐπανεξετάσεως τοῦ ὅλου θέματος τῶν σχέσεων καὶ τῶν θέσεων τῶν δύο Ἐκκλησιῶν.

Γενικώτερον ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι ἡ ἐργασία τοῦ κ. Μπούμη διακρίνεται διὰ τὴν ἐπιστημονικὴν εὐσυνειδησίαν, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ βαθύ αἰσθημα εὐθύνης ἔναντι τῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησίας. Ἐπιτυγχάνει δὲ ἱκανοποιητικῶς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἄλλοτε ἐγράφομεν, ὅτι δηλ. «ὁ ἀληθὴς ἐπιστήμων πρέπει βεβαίως νὰ εἶναι κατ' ἀρχὴν ἐρευνητῆς καὶ ἱκανὸς ἀνιχνευτῆς τῶν κεκρυμμένων ἐπιστημονικῶν ἀληθειῶν, ἀλλὰ συγχρόνως ὀφείλει νὰ γίνεσθαι, κατὰ τὸ δυνατόν, καὶ διαφωτιστῆς χάριν τῶν πολλῶν, μὲ στόχον τοῦ πάντοτε τὴν ἀνύψωσιν τοῦ πολιτιστικοῦ ἐπιπέδου τῆς χώρας του καὶ κατ' ἐπέκτασιν τῆς ἀνθρωπότητος». («Ἐκκλησία», 1978, σελ. 145).

Κλείομεν τὴν παρούσαν βραχεῖαν θεώρησιν τῆς μελέτης τοῦ μαθητοῦ ἡμῶν κ. Μπού-

μη, μετὴν εὐχὴν: Μετὴν εἰδίκευσιν, τὴν ὁποίαν ἀπέκτησεν εἰς τὴν ἔρευναν τῶν τοιούτων συγχρόνων κρίσιμων προβλημάτων νὰ μᾶς προσφέρῃ καὶ ἄλλας μελέτας, αἱ ὁποῖαι θὰ διαφωτίζουν ταῦτα καὶ οὕτω θὰ ἐνημερώσῃ συγχρόνως ἐποικοδομητικῶς καὶ τὸ πλῆρωμα τῆς Ἀγιοπάτης ἡμῶν Ἐκκλησίας.

ΚΩΝ. Γ. ΜΙΟΝΗΣ

Εἰσαγωγή εἰς τὴν Ἀρχαίαν Χριστιανικὴν Γραμματείαν: 96-325 Α.Δ. By Constantine G. Bonis. Athens, 1974. Pp. 394. (The Greek Orthodox Theological Review, Vol. XXII, Summer 1977, Nr. 2 τ. 245/6).

Professor Bonis has taught patrology and patristic literature for twenty-nine years at the School of Theology of the University of Athens. The present volume is the splendid result and fruit of his labors.

Professor Bonis is an excellent scholar, but he is also a sincere faithful. He believes that the Fathers of the Church constantly give life to the divinely founded theandric Body of the Church, offer the means to confront all difficulties, and defend all misinterpretations of the apostolic teaching and the ecclesiastical Tradition. The Fathers are for him the luminaries of the Spirit. So, with respect but also with scholarly exactness and 'scientific', painstaking fairness, he gives us a thorough examination of the great spiritual and intellectual currents of the early Christian period, the meeting of Christian thought with Jewish tradition and Greek philosophy. The fourth chapter, which covers bibliographical and literary problems, is proof of Professor Bonis' mastery of all the ancient and contemporary sources, collections, anthologies, libraries, and codices. It is a source of unending information, and we are grateful to Professor Bonis for this excellent presentation of all the 'instruments' which make a true patrologist an effective scholar.

Professor Bonis makes the distinction between 'ecclesiastical literature' and 'Christian literature' and rightly so, because the latter is more inclusive and embraces not only Orthodox patristic material but at the same time heretical and apocryphal literature. He divides ancient Christian literature into two main parts: the 'old-Christian' (Palaiochristianike) literature and the patristic literature of the Fathers. During the second period, the persecutions ceased and the Church was free to confront her intellectual enemies, both within and without the Church.

Professor Bonis examines carefully all the periods of the evolution and advancement of early Christian literature. He includes a special chapter on the apostolic Fathers, a chapter on apocryphal literature, and one on Egyptian writers like Alexander of Alexandria, Herakleitos, and Ammonios; there is another chapter on writers of Asia Minor (e.g., Gregory the Wonderworker and Methodios of Olympos). He has special chapters on the African writers (e.g., Arnobios and Lactantios) and yet another on the study of Origenistic and anti-Origenistic writers. Moreover, his chapter on western literature is interesting and most informative. The book concludes with chronological lists of the Roman Emperors, the Bishops of Rome, Constantinople, and the rest of the patriarchates of the East.

The main characteristic of this volume is that its purpose is introductory. The learned and respected author brings us into the study of the Fathers and all the fields associated with patristic literature with breathtaking and panoramic vision and efficiency. Nothing is missing. Details which appear at first glance to be of secondary value are included so that the student of patristic literature, in pur-

suings his patristic interests, will have at his disposal all available material. Chronology, bibliography, poetry, canon law, and literary style all receive Professor Bonis's meticulous attention. But the book is not a 'dry' description of names, dates and events. With a deep sense of responsibility and profound knowledge of his subject matter, the author discusses all the problems which a patristic scholar faces when he studies the early patristic era. The tendencies of the western theologians in dealing with practical problems of their time, the emphasis of the theologians from Asia Minor on the importance of the sacred apostolic Tradition, the importance of the martyrdoms of the early Christians, and the lengthy introduction into the problematics of the Origenistic theology and controversies all show the extensive scope of Professor Bonis' work.

GEORGE S. BEBIS

«ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ», ἐπίσημον δελτίον τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ τόμων Α' (1923-1924) — Ν' (1973), συνταχθὲν ὑπὸ Ἀδαμ. Στ. Ἀνεστίδου. Πρόλογος Κ.Γ. Μπόνου, Καθηγ. Παν/μίου—Ἀκαδημαϊκοῦ, (τόμ. Α', σελ. οθ' + 1.567· τόμ. Β', σελ. ιγ' + 573-1068). Ἀθήναι 1978.

Πρωτοβουλία τοῦ Διευθυντοῦ τῶν Περιοδικῶν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος Καθηγητοῦ κ. Κ. Γ. Μπόνου (ὅστις καὶ προλογίζει τὸ παρὸν ἔργον), ἀπεφασίσθη πρό τινων ἐτῶν ἡ σύνταξις τοῦ Εὐρετηρίου τῆς «Ἐκκλησίας», ἥτις καὶ ἀνετέθη εἰς τὸν διακεκριμένον Φιλόλογον-συγγραφέα καὶ περὶ τὰ βιβλιογραφικὰ καὶ εὐρετηριακὰ θέματα δοκιμῶς ἀσχολούμενον κ. Ἀδαμάντιον Στ. Ἀνεστίδην, συντάξαντα, πλὴν ἄλλων, καὶ τὰ συστηματικὰ εὐρετήρια τῆς «Ἑλληνικῆς Δημιουργίας» (τόμ. Α'-ΙΙ'), τῆς «Ὁρθοδοξίας» (τόμ. Α'-ΔΗ'), καὶ τῆς «Διδαχῆς» τῆς Ἱ. Μητροπόλεως Μεσσηνίας (τόμ. Α'-Α'). Ἦδη ἔχομεν ἐνώπιόν μας τὸ Εὐρετήριο τῶν πενήντα πρώτων τόμων τῆς «Ἐκκλησίας» (Α'-Ν'), διὰ τὸ ὅποιον δύναται νὰ καυχᾶται καὶ ἡ Διεύθυνσις τῶν Περιοδικῶν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ ὁ συντάκτης αὐτοῦ. Πράγματι πρόκειται περὶ ἄθλου, ὡς γράφει ἐν τῷ Προλόγῳ τοῦ ἔργου ὁ Καθηγητὴς κ. Μπόνου, διὰ τὸν ὅποιον κάθε ἔπαινος φαίνεται μικρός. Διότι τὸ περιοδικὸν «Ἐκκλησία», λόγῳ τοῦ χαρακτῆρος του καὶ τῶν ἐιδικῶν ἐκδοτικῶν σκοπῶν του, ἐμφανίζει πληθῶραν προβλημάτων εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν τῆς ποικίλης ὕλης του καὶ τῆς συστηματικῆς λημματογραφησεῶς τῆς. Ἀρκεῖ καὶ μόνη φυλλομέτρησις τοῦ ὅλου ὄγκου καὶ τοῦ ἀριστα κατατεταγμένου περιεχομένου τῶν πολυσελίδων τούτων δύο τόμων διὰ ν' ἀντιληφθῆ τις τὸ μέγεθος τοῦ ἄθλου καὶ τὸ πολῦτιμον τῆς προσφορᾶς τοῦ Εὐρετηρίου τούτου.

Τὸ ὅλον ἔργον ἐκδίδεται, διὰ τεχνικούς λόγους, εἰς δύο εὐχρήστους τόμους, εἰς ὅμοιον κατὰ πάντα σχῆμα τοῦ περιοδικοῦ «Ἐκκλησία», με σελιδοποίησιν καὶ ἐκτύπωσιν ἀρίστην. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν διάρθρωσιν καὶ κατὰταξιν τῶν λημμάτων-περιεχομένων τῶν 50 εὐρετηριαζομένων τόμων, νομίζομεν ὅτι ὁ κ. Ἀνεστίδης ἠκολούθησεν ὑποδειγματικὴν ὄντως γραμμὴν, κατάλληλον τῇ περιστάσει καὶ ἀνάλογον πρὸς τὰς ἰδιαζούσας ἀνάγκας τῆς ποικιλίας τῆς ὕλης. Εἴτε διὰ πρακτικούς λόγους ἐνδιαφέρεται τις εἴτε δι' ἐπιστημονικούς, δύναται νὰ ἱκανοποιηθῆ πλήρως προστρέχων εἰς τὸ ἐν λόγῳ δίτομον Εὐρετήριο, διότι οὔτε ὁ συντάκτης του οὔτε καὶ ἡ Διεύθυνσις τῶν Περιοδικῶν ἐφείσθησαν κόπων, πόνων καὶ δαπανῶν διὰ τὴν λαμπρὰν ἔκδοσιν τοῦ ἐν λόγῳ Εὐρετηρίου με τῶσον ζηλευτήν ἀρτιότητα. Δι' ὅσους γνωρίζουν καλῶς τὸν πλοῦτον καὶ τὴν ἔκτασιν τῆς ποικιλίας τῆς ὕλης τῆς «Ἐκκλησίας», δὲν φοβούμεθα νὰ μᾶς παρεξηγήσουν δι' ὑπερβολὴν εἰς ἔπαινε-

τικούς λόγους. Δι' ὅσους τυχὸν δὲν δύνανται νὰ συλλάβουν τὰς δυσκολίας ἐνὸς τοιούτου ἔργου, περιοριζόμεθα ν' ἀναφέρωμεν, ὅτι ὁ συντάκτης τοῦ Ἐῦρετηρίου τούτου ἔπρεπε νὰ μόνον νὰ λημματογραφῆσθαι πολλὰς χιλιάδας σελίδων, περιεχοσῶν τὴν ζῶσαν παράδοσιν τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ κατὰ τὰ τελευταῖα πενήκοντα ἔτη (1923-1973), ἀλλὰ καὶ νὰ ταξινομήσῃ συστηματικῶς, βάσει τῶν τελευταίων μεθόδων καὶ τῶν ἀπαιτήσεων βιβλιογραφίας καὶ εὔρετηριάσεως, πολλὰς δεκάδας χιλιάδων λημμάτων, οὕτως ὥστε νὰ καταστοῦν εὐκόλως προσιτὰ εἰς τὸν ἐρμηνευτὴν τὰ περιεχόμενα τοῦ περιοδικοῦ, εἴτε ταῦτα εἶναι Νόμοι, Διατάγματα, Ἐγκύκλιοι, Κανονισμοί, Κανονιστικαὶ διατάξεις κ.ἄ. Ἐγγραφα τῆς Πολιτείας καὶ τῆς Ἐκκλησίας, εἴτε εἶναι ἄρθρα, μελέται, ὁμιλῖαι, λόγοι, ἐκθέσεις, εἰσηγήσεις, διαλέξεις, προσφωνήσεις, περιστατικαὶ εὐχαί, ἱεραὶ ἀκολουθίαι, θεῖα κηρύγματα, λογοτεχνήματα, βιβλιοκρισίαι, χρονικά, σημειώματα κ.ἄ. Διὰ νὰ ἐπιτευχθῆ δὲ τοῦτο καὶ νὰ γίνῃ κατὰ τὸ δυνατόν χρηστικὸν τὸ Ἐῦρετήριον, «συνεκροτήθη εἰς δύο μέρη. Τὸ πρῶτον, ὑπὸ τὸν τίτλον Πίνακες περιλαμβάνει ταξινομημένα εἰς ἐνότητας τὰ λήμματα τῶν δημοσιευμάτων καὶ τὸ δεύτερον, ὑπὸ τὸν τίτλον Τὰ εῦρετήρια, δίδει τὸ πλῆθος τῶν ἐπὶ μέρους προσπελάσεων διὰ τὴν ἀνεύρεσιν τοῦ ζητουμένου» (βλ. Εἰσαγωγικά, σελ. λζ'). «Καὶ ἐνῶ ἡ ποσότης τῶν λημμάτων καθώρισε τὸ εἶδος τῶν ἐνοτήτων τοῦ εὔρετηρίου, ἡ ποιότης αὐτῶν προσδιώρισε τὴν ποσότητα αὐτῶν. Ἐκρίθη δηλ., ὅτι ἐνῶ ἡ ποσότης τῶν ἐπὶ μέρους ἐνοτήτων θεωρεῖται κατ' ἀρχὴν δύσχρηστος, ἐν τούτοις εἰς τὴν πρᾶξιν ἀποδεικνύεται ὡς ὀδηγοῦσα εἰς τὴν ταχύτεραν ἀνεύρεσιν τοῦ αἰτουμένου, ἐφ' ὅσον μερίζει τὸ μέγεθος τῶν μεγάλων ἐνοτήτων εἰς μικροτέρας πλέον ὁμοειδεῖς (ἐνθ' ἂν., σελ. μ'). Οὕτω, λοιπὸν ἔχομεν, εἰς μὲν τὸν Α' μέρος (τῶν Πίνακων) 17 ἐνότητας (Α' τόμ., σελ. 1—Β' τόμ., σελ. 816), εἰς δὲ τὸ Β' μέρος (Τὰ εῦρετήρια) 38 ἐνότητας (Β' τόμ., σελ. 817-1068), ὅπου ὁ ἀναγνώστης-ἔρευνητὴς δύναται νὰ εὕρῃ εὐκόλως τὰ πάντα, καθοδηγούμενος ὑπὸ τοῦ πίνακος τῶν Περιεχομένων ἐν ἀρχῇ ἐκάστου τόμου, ὅπου καταχωρίζονται λεπτομερῶς τὰ κεφάλαια τοῦ περιεχομένου ὑλικοῦ. Τὰ ἐλάχιστα λάθη, τὰ ὅποια παρεισέφησαν δὲν μειώνουν τὴν σπουδαιότητα τοῦ ἔργου, δεδομένου ὅτι τὰ περισσότερα εἶναι τυπογραφικὰ καὶ γίνονται εὐκόλως ἀντιληπτὰ (π.χ. σελ. λθ' «Ἀήμπου» ἀντὶ «Ἀήμου», σελ. ξβ' «ὑποδούλωσιν» ἀντὶ «ὑποδήλωσιν» κ.ἄ.).

«Ὅσον ἄχαρι καὶ ἀν φαίνεται τὸ ἔργον τῆς βιβλιογραφίας καὶ τῆς ἀναλυτικῆς εὔρετηριάσεως πολυτόμων ἔργων, ἡ προσφορά των κρίνεται τόσον μεγάλη ὥστε νὰ εἶναι ἐπιβεβλημένη ἐκ τῶν πραγμάτων καὶ ἡ συνέχισις τῆς εὔρετηριάσεως καὶ ἐκδόσεως τῶν ἀναλόγων σειρῶν—περιοδικῶν—ἔργων, ἀλλὰ καὶ ἡ ἔκφρασις εὐγνωμοσύνης πρὸς τοὺς συντάκτας καὶ τοὺς ἐκδότας τῶν πολυτίμων τούτων ἀναλυτικῶν Ἐῦρετηρίων, ἕνεκ τῶν ὁποίων ἡ ἀξιοποίησις τῶν πνευματικῶν κόπων καὶ καρπῶν τῶν πρὸ ἡμῶν εἶναι δυσκολωτάτη, ἐνίοτε δὲ καὶ ἀδύνατος.

Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ

José Grosdidier de Matons, Romanos le Mélode et les origines de la poésie religieuse à Byzance. Préface de Paul Lemerle, membre de l' Institut. Editions Beauchesne, Paris 1977, pp. XX+338.

Κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος εἶδε τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος ἡ ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν καὶ ὑπὸ πλείστων βυζαντινολόγων ἀναμενομένη ἔκδοσις τῆς μεγάλης μελέτης τοῦ Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Σορβόννης κ. J. Grosdidier de Matons, περὶ τοῦ Ρωμανοῦ Μελωδοῦ. Ὁ κ. Grosdidier εἶναι διεθνῶς —καὶ μάλιστα λίαν εὐφήμεως— γνωστός, ὡς ὁ κατ' ἐξοχὴν —ἐκ τῶν νεωτέρων— ἐρευνητὴς καὶ ἐκδότης τῶν ἔργων τοῦ Ρωμανοῦ Μελωδοῦ, εἰς τὸν ὅποιον ἔχει ἀφιερῶσει ὅλον σχεδὸν τὸν μέχρι τοῦδε βίον του. Μαρτύριον τῶν κόπων καὶ τῶν ἰδρώτων τοῦ διαπρεποῦς φιλέλληνος γάλλου φιλολόγου πρόκειται οἱ

τέσσαρες κυκλοφορήσαντες ἤδη τόμοι τῶν Ὑμνων τοῦ Ρωμανοῦ (βλ. «Sources Chrétiennes», ἀριθ. 99 — τόμ. Α', ἀριθ. 110 — τόμ. Β', ἀριθ. 114 — τόμ. Γ' καὶ ἀριθ. 128 — τόμ. Δ'. Ὁ Ε' τόμος εὑρίσκεται ὑπὸ ἐκτύπωσιν, ὡς ἐσχάτως μᾶς ἐπληροφόρησεν ὁ κ. Gr.) καὶ ὁ μετὰ χεῖρας ὀγκώδης καὶ μεγάλου σχήματος καλαισθητος τόμος, ὑπὸ τὸν τίτλον Ρωμανὸς ὁ Μελωδὸς καὶ αὐτὸς ἀπαρχαλὶ τῆς θρησκευτικῆς ποιήσεως ἐν Βυζαντίῳ, τὸν ὁποῖον προλογίζει ἀρμοδίως ὁ πολὺς Lemerle, σοφὸς ποδηγέτης καὶ διδάσκαλος στοργικώτατος πολλῶν συγχρόνων βυζαντινολόγων καὶ καθηγητῶν πανεπιστημίων ἀνὰ τὴν οἰκουμένην. Δὲν φοβούμεθα νὰ ἐπώμεν, ὅτι ὁ παρὼν τόμος θὰ ἀφήσῃ ἐποχὴν εἰς τὰς περὶ τοῦ Ρωμανοῦ καὶ τοῦ ἔργου του σπουδὰς καὶ μελέτας, διότι βασίζεται εἰς ὅλην τὴν περὶ τοῦ συγγραφέως καὶ τοῦ ἔργου του βιβλιογραφίαν, στηρίζεται δὲ εἰς ὅλα τὰ γνωστὰ χειρόγραφα τῶν κοντακίων του, τὰ ὁποῖα εἴτε ἔχει ἤδη ἐκδώσει (μετὰ προλεγομένων, μεταφράσεως εἰς τὴν γαλλικὴν καὶ πολλῶν θεολογικῶν καὶ φιλολογικῶν σχολίων), εἴτε ἔχει ἑτοιμα ἀπὸ καιροῦ πρὸς ἔκδοσιν καθ' ὅλα.

Τὸ παρὼν ἔργον διαιρεῖται εἰς δύο μεγάλα Μέρη: τὸ Α' Μέρος φέρει τὸν τίτλον «Κοντάκια καὶ Κοντακάρια» (σ. 3-156), καὶ τὸ Β' «Ρωμανὸς ὁ Μελωδὸς» (σελ. 159-327). Τὸ ὅλον ἔργον κατακλείουν χρησιμώτατοι πίνακες α) τῶν γνωστῶν Ὑμνων τοῦ Ρωμανοῦ καὶ τῶν κατὰ καιροὺς ἐκδόντων αὐτοῦς, β) Ὀνομάτων καὶ γ) Πραγμάτων (σελ. 329-338).

*

Τὸ Α' Μέρος ὑποδιαιρεῖται ὑπὸ τοῦ σ. εἰς τρία Κεφάλαια, τὰ ὁποῖα — ὡς μᾶς ἐξομολογεῖται ὁ ἴδιος ἐν ἀρχῇ τῆς προοιμιακῆς του Σημειώσεως (σελ. IX) — δὲν ὑπῆρχον εἰς τὸ ἀρχικὸν σχέδιον τῆς ἐργασίας του. Καθ' ὁδόν, ὅμως, ἐσκέφθη ὅτι ἔπρεπε, πρὸ τῆς ἐξετάσεως τοῦ Ρωμανοῦ καὶ τοῦ ἔργου του, νὰ ἐκθέσῃ διὰ μακρῶν τὰ τοῦ Κοντακίου, ἧτοι τοῦ λογοτεχνικοῦ εἴδους εἰς τὸ ὁποῖον κυρίως διέπρεψεν ὁ πρίγκιψ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ποιητῶν. Βασικοὶ λόγοι τῆς προτάξεως τῶν περὶ Κοντακίου, Κοντακαρίων καὶ τῆς μετρικῆς τοῦ Κοντακίου εἶναι α) ὅτι τὰ παλαιότερον περὶ Κοντακίου γραφέντα κρίνονται ἀνεπαρκῆ διὰ τὴν ἐποχὴν μας καὶ β) ὅτι ὅσα ὑπὸ νεωτέρων σχετικὰ ἐγράψαν ἦσαν ὀλίγα, σύντομα καὶ εὐκαιρικά, οὐχὶ δὲ συστηματικὰ καὶ λεπτομερῆ (σελ. IX).

Τὸ α' Κεφάλαιον ἀποτελεῖ μίαν γενικὴν Εἰσαγωγὴν εἰς τὸ Κοντάκιον. Εἰς τὰς πέντε §§ του ἐξετάζονται κατὰ σειρὰν: α) Ἡ ἀρχὴ τοῦ Κοντακίου — ἑλληνικὴ ὕμνογραφικὴ παράδοσις, β) ἑλληνικὰ καὶ συριακὰ στοιχεῖα τοῦ Κοντακίου, γ) Πρῶτα κοντάκια, δ) Χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα τοῦ κοντακίου (Προοίμιον — Ἀκροστιχίς — Ἀνακλώμενον) καὶ ε) Ἡ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ρωμανοῦ ἐξέλιξις τοῦ Κοντακίου (σελ. 3-65).

Τὸ β' Κεφάλαιον περιέχει τρεῖς §§: α) Κοντάκια καὶ Κοντακάρια, β) Τὸ κοντάκιον καὶ ἡ θ. λειτουργία καὶ γ) Σχηματισμὸς τῶν Κοντακαρίων (σελ. 67-118).

Τὸ γ' Κεφάλαιον εἰς τὰς πέντε §§ του ἐξετάζει τ' ἀκόλουθα θέματα: α) Ἡ μετρικὴ δομὴ τοῦ κοντακίου, β) Μέτρον καὶ μέλος: ὁ εἰρμός, γ) Μετρικοὶ κανόνες: ἡ ἰσοσυλλαβία (μὲ τὰς ὑποχωρήσεις — τὰς συνήθεις παραλλαγὰς — καὶ τὰς παραβάσεις), δ) Μετρικοὶ κανόνες: ἡ ὁμοτονία (μὲ τὰς ὡς ἄνω ὑποχωρήσεις κ.λ.π.) καὶ ε) δομὴ τῆς στροφῆς (=τοῦ οἴκου), ὅπου ἐξετάζονται τὸ κῶλον, ὁ στίχος, ἡ περίοδος (σελ. 119-156).

Ὁ ἀκάματος συγγραφεὺς, ἐργαζόμενος ἐπὶ εικοσιπενταετίαν καὶ πλέον ἐπὶ τῆς ἐτοιμασίας τῆς ἐκδόσεως τῶν κοντακίων τοῦ Ρωμανοῦ, δὲν ἄφησε πλευρὰς ἢ ἀπόψεις τοῦ ποιητικοῦ τούτου εἴδους ἀνεξηρευνήτους. Ἐξετάζει καὶ τὰς ἀπόψεις τῶν ἄλλων μὲ σύνεσιν καὶ ἀντικειμενικότητα. Οὐδενὸς τὸν κόπον παραβλέπει ἢ ὑποτιμᾷ. Κρίνει μὲ φιλολογικὴν συνείδησιν τὰ δεδομένα καὶ προχωρεῖ εἰς λύσεις. Εἰς κάθε σελίδα σχεδὸν τοῦ ἔργου του ὑπάρχουν ἀναφοραὶ καὶ παραπομπαὶ εἰς ἔργα ἑλλήνων συναδέλφων του, μὲ τὰς γνώμας τῶν

ὁποίων ἄλλοτε διαφωνεῖ — καὶ τὸ σημειώνει εὐπρεπῶς — καὶ ἄλλοτε συμφωνεῖ. Διὰ πρῶτην φορὰν, ὁμολογουμένως, μᾶς δίδεται μία εἰκὼν τόσον καθαρὰ καὶ σαφῆς τοῦ κοντακίου, ἐξ ἐπόψεως ἱστορικῆς, φιλολογικῆς καὶ λειτουργικῆς. Σημαντικώτατα, ἴδρα διὰ τοὺς Ἕλληνας ἐρευνητὰς, ὅσα λέγει ὁ κ. Γρ. περὶ τῶν σχέσεων τοῦ κοντακίου πρὸς τὴν ἑλληνικὴν καὶ τὴν συριακὴν-σημιτικὴν παράδοσιν, ὡς καὶ διὰ τὰς σχέσεις του πρὸς τὴν αἰρετικὴν ὕμνογραφίαν, ἀπολεσθεῖσαν δυστυχῶς κατὰ τὸ πλεῖστον. Αἱ ἀπόψεις του περὶ τῶν ἀνυπάρκτων σχέσεων μεταξὺ Ἀκαθίστου καὶ Ρωμανοῦ εὐρίσκουν ἀσφαλῶς συμφώνους τοὺς περισσοτέρους βυζαντινολόγους. Πολὺ χρήσιμα, ἐπίσης, εἶναι ὅσα γράφει ὁ σ. περὶ τῶν Κοντακαρίων καὶ τῆς θέσεως ἢ σχέσεώς των πρὸς τὴν λειτουργίαν εἰς τὴν βυζαντινὴν λειτουργικὴν πράξιν, ἐνδιαφέροντα ὡσαύτως καὶ τοὺς φιλόλογους καὶ τοὺς θεολόγους — λειτουργιολόγους. "Ὅσον ἀφορᾷ δὲ εἰς τὸ γ' Κεφάλαιον, τὸ ὁποῖον ἐξετάζει τὴν τονικὴν λεγομένην ρυθμοποιίαν τόσον ἐξαντλητικῶς ὡς πρὸς τὸ κοντάκιον, πρέπει νὰ εἴμεθα ἰδιαιτέρως εὐγνώμονες πρὸς τὸν κ. Γρ. ὅλοι ὅσοι ἀσχολούμεθα μετὰ τὴν βυζαντινὴν ὕμνογραφίαν. Εἶναι μία γενναία καὶ πολυτίμος συμβολὴ εἰς τὴν μετρικὴν τῶν βυζαντινῶν, τῆς ὁποίας τὴν ὠφελιμότητα, νομίζω, θὰ παραδεχθοῦν ἀκόμη καὶ ὅσοι δὲν συμφωνοῦν ἀπολύτως πρὸς ὅλας τὰς ἀπόψεις τοῦ συγγραφέως.

*

Τὸ Β' Μέρος τοῦ ἔργου εἶναι ἀφιερωμένον ἐξ ὁλοκλήρου εἰς τὸν Ρωμανὸν τὸν Μελωδὸν καὶ τὸ ὕμνογραφικὸν ἔργον του, ἀποτελεῖ δὲ τὴν τελευταίαν λέξιν τῆς συγχρόνου φιλολογικῆς ἐρεύνης ἐπὶ τῶν ἐξεταζομένων θεμάτων καὶ προβλημάτων. Τοῦτο διαιρεῖται εἰς τέσσαρα Κεφάλαια, ὡς ἀκολούθως.

Εἰς τὸ α' Κεφάλαιον, ὑποδιαιρούμενον πάλιν εἰς πέντε §§, ἐξετάζονται τὰ σχετικὰ πρὸς τὸν Βίον τοῦ Ρωμανοῦ προβλήματα, ἦτοι: α) Αἱ πηγαί: τὰ Συναξάρια, β) πηγαί: ἡ Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου Ρωμανοῦ, γ) Ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ αὐτοκράτορος Ἀναστασίου, δ) Ἡ σταδιοδρομία τοῦ Ρωμανοῦ, καὶ ε) Ἐπιβίωσις καὶ θρόλος τοῦ Ρωμανοῦ (σελ. 159-198).

Τὸ β' Κεφάλαιον, περιλαμβάνον τρεῖς §§, ἐξετάζει τὰ προβλήματα τῶν ἔργων τοῦ Ρωμανοῦ: α) Τὸ ἔργον τοῦ Ρωμανοῦ. Ἡ ἔκτασις του, β) Τὸ πρόβλημα τῆς γνησιότητος τῶν ἀγιολογικῶν ὕμνων, καὶ γ) Ἡ χρονολόγησις τῶν ὕμνων (σελ. 199-245).

Τὸ γ' Κεφάλαιον ἐξετάζει εἰς πέντε §§ θέματα σχετιζόμενα πρὸς τὴν ὁρησικὴν διδασκαλίαν τοῦ Ρωμανοῦ, ἦτοι: α) Πατερικαὶ πηγαί τοῦ Ρωμανοῦ, β) Αἱ ἀγιογραφικαὶ πηγαί του, γ) Ἡ (θεολογία) εἰς τὸν Ρωμανόν, δ) Ἡ «οἰκονομία» (θεία) εἰς τὸν Ρωμανόν, καὶ ε) Ἡ ἠθικὴ διδασκαλία τοῦ Ρωμανοῦ (σελ. 247-284).

Τὸ δ' καὶ τελευταῖον Κεφάλαιον τοῦ ὅλου ἔργου ἀφορᾷ εἰς τὴν γλωσσικὴν τοῦ Ρωμανοῦ, ἐξετάζει δὲ εἰς τὰς τέσσαρας ἐπὶ μέρους §§, α) Τὴν γλωσσικὴν τοῦ Ρωμανοῦ — γενικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς, β) Τὴν γλωσσικὴν καὶ τὴν μετρικὴν εἰς τὸν Ρωμανόν, γ) Τὸ λεξιλόγιον τοῦ Ρωμανοῦ, καὶ δ) Τὸ ὕφος τοῦ Ρωμανοῦ (σελ. 285-327). Ἄς σημειωθῇ, ὅτι ὁ σ. ἔχει ἐνοποιήσει τὴν ἀρίθμησιν τῶν Κεφαλαίων τῶν Α-Β Μερῶν, ὥστε τὰ τέσσαρα κεφάλαια τοῦ Β' Μέρους, (τὰ ὁποῖα ἡμεῖς ἀνωτέρω ἀνεφέραμεν ὡς α'-δ'), νὰ συνεχίζουσι τὴν ἀρίθμησιν τῶν κεφαλαίων τοῦ Α', ἦτοι IV-VII.

Δυσκολεῖται τις ὄντως νὰ εἴπῃ ποῖον εἶναι τὸ σπουδαιότερον ἐκ τῶν δύο Μερῶν τοῦ ἔργου, διότι τὸ Α' στηρίζει τὸ Β', τὸ δὲ Β' εἶναι ἡ ἀριστουργηματικὴ πράξις τῆς θεωρίας τοῦ Α'. Ἄριστα, λοιπόν, ἐποίησεν ὁ σ. νὰ προτάξῃ καὶ ἐπισυνάψῃ τὴν μελέτην τοῦ Κοντακίου, — συστηματικὴν, λεπτομερῆ καὶ κατὰ τὸ δυνατόν πλήρη, — εἰς τὴν μελέτην τοῦ προσώπου καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Ρωμανοῦ, ἢ ὁποία ἐρχεται καὶ ὡς λαμπρὸν ἐπιστέγασμα τῆς συμπληρουμένης ὁσονοῦπα κριτικῆς ἐκδόσεως τῶν Ἱμνων του, ἐν τῇ γνωστῇ σειρᾷ

«Sources Chrétiennes» τῶν Παρισίων. Ἡ θαυμαστὴ ἐνημέρωσις καὶ γνώσις τῶν πηγῶν ἐπιτρέπει εἰς τὸν σ. νὰ κινῆται μὲ πολλὴν ἄνεσιν καὶ οἰκειότητα, θὰ ἐλέγομεν, εἰς τὸν ἱστορικὸν καὶ φιλολογικὸν χώρον τῆς ἐποχῆς τοῦ Ρωμανοῦ καὶ τοῦ εἴδους τοῦ Κοντακίου, παρὰ τὴν ἐπανελημμένως καὶ εὐγενῶς ἐκφραζομένην μετριοφροσύνην του. Ἡ ἀνάλυσις καὶ ἐρμηνεῖα τῶν πηγαίων κειμένων εἰς τὰ α' καὶ β' Κεφάλαια τοῦ Β' Μέρους καὶ τὰ συναγόμενα συμπεράσματα ἀποδεικνύουν, ὅτι ὁ Ρωμανὸς ἠτύχησεν (εἰς τὰς ἡμέρας μας) νὰ εὕρῃ ὡς βιογράφον, ἐρευνητὴν καὶ ἐρμηνευτὴν τῶν ἔργων του ἕνα λαμπρὸν ἑλληνιστὴν καὶ ἐγκρατέστατον φιλόλογον, ὅποιος ὁ κ. Grosdidier de Matons. Τὸ γ' Κεφάλαιον ὁ σ. ἀποφεύγει — σκοπίμως — νὰ τὸ ὀνομάσῃ «Θεολογία τοῦ Ρωμανοῦ», διότι ὁ ἡμέτερος ποιητὴς ὑπῆρξεν ἱεροκλήρουξ - ποιητὴς, χωρὶς ἰδιαιτέραν προσωπικὴν σφραγίδα εἰς τὴν ἔκθεσιν τῆς δογματικῆς διδασκαλίας τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Πορευόμενος, ὅμως, μὲ μεγάλην σύνεσιν καὶ κατόπιν πολλῆς καὶ ὑπευθύνου ἐρεῦνης, μᾶς προσφέρει ὁ σ. πολὺτιμα στοιχεῖα, διὰ νὰ ἐκτιμῆσωμεν δεόντως τὴν θρησκευτικότητα τοῦ ποιητοῦ καὶ τὴν δεινότητά του νὰ μετουσιώσῃ τὸν σφύζοντα λόγον τοῦ Θεοῦ — ὡς τὸν εἶδε καὶ ἔμαθεν εἰς τὴν Γραφὴν καὶ εἰς τοὺς ἁγίους Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας — εἰς ποιητικὴν δέησιν καὶ προσευχὴν τῶν ἐπὶ μέρους πιστῶν καὶ τῆς λατρευτικῆς τῶν συνάξεως. Παρὰ τὰς ἐπιφυλάξεις τοῦ σ., νομίζομεν ὅτι τὸ κεφάλαιον τοῦτο ἀποτελεῖ προσφορὰν πολὺτιμον καὶ διὰ τοὺς φιλόλογους καὶ διὰ τοὺς θεολόγους, τοὺς ἀσχολουμένους μὲ τὰ ὑμνογραφικὰ κείμενα τοῦ Βυζαντίου. Τὸ αὐτὸ, σχεδόν, ἰσχύει καὶ διὰ τὸ τελευταῖον Κεφάλαιον τοῦ ἔργου, τὸ ὅποιον ἀσχολεῖται μὲ τὴν γλῶσσαν καὶ τὸ ὕφος τοῦ Ρωμανοῦ. Εἰς τὴν πληθώραν τῶν ἐρευνητῶν, οἱ ὅποιοι ἐξήτασαν φιλολογικῶς τὴν γλῶσσαν τοῦ Ρωμανοῦ (ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ παρελθόντος αἰῶνος μέχρι τῶν ἡμερῶν μας), ὁ κ. Grosdidier εἶναι the last but not the least. Χρησιμοποιεῖ ἐπαινετικῶς (καὶ μνημονεύων πάντοτε) τοὺς πρὸ αὐτοῦ γράψαντας ἐπὶ τοῦ θέματος — ἰδίᾳ τοὺς Ἕλληνας συναδέλφους του — καὶ συμπληρῶνει διὰ νέων, προσωπικῶν του, παρατηρήσεων τὰ μέχρι τοῦδε γνωστά, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν γλῶσσαν, τὴν αἰσθητικὴν, τὴν μετρικὴν, τὸ ὕφος καὶ, τέλος, τὸ λεξιλόγιον τοῦ Ρωμανοῦ, μὲ τὰς ἀπαραίτητους παραπομπάς.

Περαίνοντες τὴν ἀπλὴν αὐτὴν κριτικὴν παρουσίασιν ἐνὸς μεγάλου ἔργου ἐπὶ τοῦ Κοντακίου καὶ τοῦ προσώπου καὶ τοῦ ἔργου τοῦ μεγαλυτέρου τῶν ἐκκλησιαστικῶν ποιητῶν τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ, ἐπιθυμοῦμεν νὰ συγχαρῶμεν καὶ νὰ εὐχαριστήσωμεν τὸν κ. Grosdidier, διὰ τὴν προσφορὰν τοῦ σπουδαιστάτου τούτου ἔργου του, τὸ ὅποιον θὰ ἀποτελῆ ἀπὸ τοῦδε καὶ εἰς τὸ ἐξῆς τὸν πλέον ἀπαραίτητον συνέκδημον εἰς τοὺς φίλους καὶ ἀναγνώστας τοῦ ἀριφνήτου πλοῦτου τῆς βυζαντινῆς ὑμνογραφίας.

Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ

Στυλιανοῦ Γ. Παπαδοπούλου, Πατρολογία, τόμος Α', Εἰσαγωγή, Β' καὶ Γ' Αἰῶνες, Ἀθήνα, 1977, σελίδες 503.

Ὁ καθηγητὴς Στυλιανὸς Γ. Παπαδόπουλος, διάδοχος τοῦ Κ. Μπόνῃ εἰς τὴν θεολογικὴν σχολὴν τοῦ πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ἤρχισεν ἐκδίδων κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς ἀκαδημαϊκῆς αὐτοῦ σταδιοδρομίας ἐγχειρίδιον τῆς πατρολογίας. Ἐχομεν πρὸ ἡμῶν τὸν τόμον Α', ὁ ὅποιος περιλαμβάνει τὴν Εἰσαγωγὴν (σ. 17-159) καὶ τοὺς Αἰῶνας Β' καὶ Γ' (σ. 160-478). Τὰ Περιεχόμενα (σ. 497-502) τοῦ τόμου Α' λεπτομερέστερον ἔχουν ὡς ἐξῆς:

Πρόλογος, σ. 9.

Συντμήσεις, σ. 11-6.

Εἰσαγωγή, σ. 17-159.

Ι. Ἔννοια, Σημασία καὶ Κύρος τοῦ Πατρὸς καὶ Διδασκάλου, σ. 17-79.

II. Πατρολογία: Ἀντικείμενο, Δομή, Ὅρια, Ὅρισμός, Κατάταξις Ὑλης, σ. 80-96.

III. Ἱστορία τῆς Πατρολογίας, Συλλογές, Ἐκδόσεις, Βοηθήματα, σ. 97-112.

IV. Φιλολογικὰ Εἶδη τῶν Πατερικῶν Ἔργων, σ. 113-135.

V. Οἱ θύραθεν Παράγοντες καὶ τὸ Πνευματικὸ Κλίμα τῆς Ἐποχῆς, σ. 136-159.

Δεύτερος Αἰῶνας, σ. 160-324.

Τρίτος Αἰῶνας, σ. 325-478.

Πίνακες, σ. 479-502.

Παραστατικὸς Πίνακας Συγγραφέων, σ. 480-1.

Πίνακας Ὀνομάτων καὶ Πραγμάτων, σ. 483-496.

Παροράματα, σ. 503.

Κατὰ τὸν Στυλιανὸν Παπαδόπουλον, οἱ φοιτηταὶ καὶ οἱ νέοι θεολόγοι εἶναι ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι τὸν παρῶν τρυφῶν διὰ τὴν συγγραφήν τῆν πατρολογίαν του. «Τὸ ἐγχείρημα εἶναι ἐξαιρετικὰ δύσκολο, διότι πρόκειται γιὰ τὴν κατανόησιν, ἀποτίμησιν καὶ διατύπωσιν τῆς προσωπικῆς θεολογικῆς καθῆκετος Πατρὸς προσφορᾶς, ἡ ὁποία υἰοθετεῖται καὶ γίνεται Παράδοσις τῆς Ἐκκλησίας» (6.9). Μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν δλοκλήρου τοῦ τόμου, νομίζω ὅτι ἡ πρότασις αὕτη δικαίως ἀντικατοπτρίζει τὸν χαρακτήρα τοῦ πονήματος.

Ἡ γλῶσσα τοῦ βιβλίου εἶναι ἡ δημοτικὴ. Ὡς πρὸς τὸ μέγεθος, χρησιμοποιεῖται τριῶν εἰδῶν γραφῆ. Ἡ μικρογράμματος γραφῆ, νομίζω ὅτι εἶναι ὀλίγον κουραστικὴ διὰ τὸν μεσήλικα καὶ ἡλικιωμένον ἀναγνώστην, ὁ ὁποῖος καὶ αὐτός, παράλληλα πρὸς τοὺς ἀγαπητοὺς φοιτητὰς καὶ τοὺς νέους θεολόγους, ἐπιθυμεῖ ὅπως μεταλάβῃ τῆς εἰς τὸν τόμον αὐτὸν παρεχομένης πνευματικῆς τροφῆς. Ὑποσημειώσεις δὲν ὑπάρχουν, ἀλλ' αἱ παραπομπαὶ τοποθετοῦνται ἐντὸς κειμένου.

Ἡ βιβλιογραφία καὶ αὕτη λαμβάνει τὴν θέσιν της εἰς τὰ ἀνάλογα μέρη ἐντὸς τοῦ βιβλίου. Εἰς τὰς Συντμήσεις (σ. 11-6) δίδονται οἱ τίτλοι καὶ οἱ τόποι, εἰς μερικὰς δὲ περιπτώσεις καὶ οἱ χρόνοι τῶν ἐκδόσεων. Τὰ ἀρχικὰ Γρ. II ἴστανται διὰ τὸ περιοδικὸν Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, μετὰ τοῦ ἄρθρου (σ. 12). Ἡ βιβλιογραφία εἶναι ἀρτία, ἀντιπροσωπευτικὴ, σύγχρονος. Περιλαμβάνει συγγραφάς, τόσον εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὅσον καὶ εἰς τὰς ἄλλας γλώσσας. Αἰτῶν, ἀκόμη καὶ τοῦ ἰδίου συγγραφέως, ἀκολουθοῦν τὴν ἐκ τῶν παλαιότερων πρὸς τὰ νεώτερα σειράν, σημειωμένων καὶ κρίσεων δι' ὀλίγα ἐξ αὐτῶν. Χρησιμοποιεῖται αὐτοῦσιον ὑλικὸν ἀπὸ τοὺς πατέρας, τὰς οἰκουμενικὰς κ.ἄ. συνόδους, τὰ συμβολικὰ κείμενα μετὰ τὴν ἄλωσιν καὶ τὴν ὕμνολογίαν. Ἐπίσης δὲ καὶ ὑλικὸν ἀπὸ προγενεστέρως ἐργασίας τοῦ συγγραφέως. Θὰ μοῦ ἐπιτραπῇ πιστεῦω ὅπως προσθέσω εἰς τὸ οἰκεῖον μέρος (σ. 471) τὴν εἰδικὴν ἐργασίαν τοῦ Α. Δ. Κομίνη, Τὸ Βυζαντινὸν Ἴερὸν Ἐπιγράμμα καὶ οἱ Ἐπιγράμματοποιοί, Ἀθῆναι 1966.

Γενικῶς διὰ τὸ ὕψος τοῦ βιβλίου, ὅπερ κατὰ τὸν συγγραφέα ἀποτελεῖ τὴν ταπεινὴν μου ἀπάντησιν στὴν πρόκλησιν τῆς ἐποχῆς, στὸ αἶτημα τῶν πιδ ἀνήσυχων μελῶν τῆς Ἐκκλησίας γιὰ θεολογία γνήσια» (σ. 9), θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ λεχθῆ ὅτι χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸν ἐνθουσιασμόν, ὁ ὁποῖος πολλακίς συμπαρασύρει καὶ τὸν συναισθηματικὸν ἀναγνώστην. Ὁ τελευταῖος ὅμως, εἰς περιπτώσεις τινὰς, καταβάλλει προσπάθειαν διὰ νὰ παρακολουθῆ τὰ ὅσα λέγει ὁ συγγραφεὺς καὶ νὰ εἰσδῇ εἰς τὸ βαθύτερον νόημα των.

Ὁ συγγραφεὺς ἐπεξεργάζεται τὸ ὑλικὸν του, μετὰ τῆς δεούσης κριτικῆς ἐρεύνης. Ἐρμηνεύει καὶ ἐπεξηγεῖ τοῦτο, συχνὰ δὲ τὸ πατερικὸν ὑλικὸν διὰ τῶν πατέρων. Ἐκφράζει τὰς προσωπικὰς του γνώμας, ἰδίως ὅταν πρόκειται εἰς ὀρισμένας περιπτώσεις διὰ τὰς δυνατότητας καὶ τὰ ἐπιτεύγματα τῶν συγχρόνων ὀρθοδόξων θεολόγων, ἐνίοτε, ἐὰν δὲν κάμνω λάθος, ἀποφθεγματικὰ (σ. 19-20, 22, 55, 59, 70-1, 75, 83-4, 88, 429). Συναντᾶται καὶ ἡ

δεοντολογία. Εἰς παρόμοιον ἐγχειρίδιον ἡρέμου ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης γίνεται συχνὴ χρῆσις τῆς ἐκφράσεως «πρέπει» ἢ ἄλλων παρομοίων (σ. 55, 67, 79, 73, 75, 76, 87, 98, 112, 138, 161, 174, 184, 266, 289).

Ἄναγνωρίζεται ἡ ὑπαρξίς προβλημάτων (σ. 23, 41, 44, 51, 66, 70, 74, 162, 172-330) καὶ ἡ μετὰ προσοχῆς σημειώσις τῶν πιθανοτήτων διὰ τῶν συναφῶν ἐκφράσεων «πιθανόν», «ἴσως», «νομίζομε», «φρονοῦμε», «φαίνεται» κττ. (σ. 115, 125, 168, 230, 249, 258, 262, 274, 304, 328, 339, 348, 362, 375, 382, 383, 414, 423, 441, 454, 464, 470, 477, 478). Τίθενται ἐρωτήματα, εἰς τὰ ὅποια δίδονται ἀπαντήσεις (σ. 32, 35, 44, 50, 56, 94, 95, 407). Συναντῶνται οἱ ὀρισμοί, αἱ συγκρίσεις, αἱ διαπιστώσεις, τὰ ἐπιτεύγματα, αἱ ἀξιολογήσεις καὶ οἱ χαρακτηρισμοί.

Προκειμένον περὶ τῆς μεθοδολογίας, ὁ συγγραφεὺς χρησιμοποιεῖ τὴν ἀπολύτως ἱστορικὴν καὶ χρονολογικὴν μέθοδον ἐπεξεργασίας τοῦ ὕλικου του.

«Φρονοῦμε ὅμως ὅτι κριτήριον τῆς κατατάξεως τῆς ὕλης εἶναι ἡ γνῶσις τῆς θεολογικῆς πορείας τῆς ὅλης Ἐκκλησίας. Τὴν πορεία αὐτὴ καθορίζουν βασικὰ οἱ ἐκάστοτε θεολογικὲς κρίσεις. Αὐτές, καὶ μάλιστα οἱ μεγαλύτερες, ἀφοροῦσαν σὲ ὅλη τὴν Ἐκκλησίαν, τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως. Ἀφοῦ δὲ οἱ σημαντικώτεροι ἐκκλησ. συγγραφεῖς ἐγραφαν μὲ ἀφορμὴ τῆς θεολογικῆς κρίσεως, σημαίνει ὅτι μποροῦμε νὰ κατανοήσωμε ὀρθὰ καὶ βαθειὰ τοὺς συγγραφεῖς αὐτοὺς (ἄρα καὶ τὴ θεολογικὴ πορεία τῆς Ἐκκλησίας) ἀν' ἐξετάσωμε τοὺς Πατέρας κατὰ χρονολογικὴν σειράν, ὅπως κατὰ χρονολογικὴν σειράν ἐμφανίζονται καὶ οἱ θεολογικὲς κρίσεις» (σ. 93, 90-6, 134, 136, 158).

Ὡς ἐκ τούτου, ἔντονος προβάλλει ὁ ἱστορικὸς παράγων σχεδὸν εἰς ὅλας τὰς σελίδας τοῦ τόμου Α'. Ὑπὸ τὸ πρῶτον τοῦτο θὰ ἦτο ἴσως δυνατὸν νὰ κατανοηθοῦν καὶ ὠρισμένα ἀπὸ τὰς προαναφερθεῖσας παρατηρήσεις. Συνεχίζομεν. Λέγεται ὅτι «ἡ Πατρολογία δὲν ἔχει ὄρια στὴν ἱστορίαν, ὅπως δὲν ἔχει ὄρια καὶ ἡ Παράδοσις τῆς Ἐκκλησίας» (σ. 84). Περαιτέρω προσδιορίζονται καὶ τὰ ὄρια ταῦτα:

«Ἡ ἐπικρατέστερη διαίρεσις ἔχει ὡς ἐξῆς:

Περίοδος πρώτη: τέλος Α' αἰῶνα ἕως 325... Περίοδος δευτέρα: 325-451... Περίοδος τρίτη: 451 μέχρι τὸν Ἰωάννην Δαμασκηνὸν † 749» (σ. 90). Πολλὰ συνδέονται πρὸς τὰ σήμερον κρατοῦντα (σ. 18-20, 54-6, 70-1, 83-6, 88, 99, 224) καὶ ἐπισημαίνεται ὁ παράγων τοῦ μέλλοντος (σ. 50, 64, 98, 99, 150, 161, 397, 420) καὶ τῶν πρὸς αὐτὸ συνδεομένων.

«Συγχρόνως οἱ φιλόλογοι πρέπει νὰ συνεχίσουν τὸ ἐπίτινον ἔργον τους πρὸς φιλολογικὴν καὶ κριτικὴν ἐπεξεργασίαν τῶν ἀτελῶν παλαιῶν ἐκδόσεων καὶ τὴν ἐκδοσὴν ἀνεκδότων κειμένων» (σ. 98).

«Γνωρίζομε ὅτι ἀπὸ τὸ ἸΣΤ' αἰῶνα κι ἔπειτα ἔχομε ἀξιόλογες ἐκδόσεις πατερικῶν κειμένων ἀπὸ Ἕλληνας φιλόλογους καὶ θεολόγους, τῶν ὁποίων ὅμως ἡ ἐργασία εἶναι ἄγνωστη ἀκόμη καὶ στοὺς Ἕλληνας ἐρευνητὰς» (σ. 99).

«Ὁ νεοπλατωνισμὸς σχετίσθηκε βαθειὰ κι ἐκτεταμένα μὲ τὸ χριστιανισμὸν περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλο φιλοσοφικὸν σύστημα, ἀλλὰ παρὰ ταῦτα δὲν ἔχει διερευνηθῆ ἀκόμα ἱκανοποιητικὰ τὸ θέμα, ὥστε νὰ ἔχωμε ὀριστικὰς ἀποτιμήσεις τῶν σχέσεων νεοπλατωνισμοῦ καὶ χριστιανισμοῦ» (σ. 156).

Ὁ συγγραφεὺς, παραμερίζων τὴν καθ' ὕλην μέθοδον, ἐξοικονομεῖ τὰ πράγματα διὰ τὰς ὑποδιαίρεσεις, διὰ τὰς κατηγορίας σκέψεως, διὰ τὰς ομάδας προσώπων, κατατάσσων ταῦτα εἰς τὴν εἰσαγωγὴν, εἴτε εἰς τὸν πρῶτον συγγραφέα, ὁ ὁποῖος σχετίζεται ἢ ἀνήκει εἰς μίαν τοιαύτην ὑποδιαίρεσιν, κατηγορίαν ἢ ομάδα (σ. 164, 183, 334 ἐξ.).

Συνήθως προστρέχει κανεὶς εἰς ἓν ἐγχειρίδιον πατρολογίας διὰ νὰ ἀνεύρη τὰ σχετικὰ μὲ ἓνα πατέρα ἢ ἐκκλησιαστικὸν συγγραφέα, μὲ τὸν βίον, τὴν προσωπικότητα, τὰ συγγράμματα, τὴν σκέψιν, τὸν χαρακτηρισμὸν αὐτοῦ, ἀλλ' ἐδῶ πέραν τούτων, μετὰ προσοχῆς, ἐὰν

κατανοῶ ὀρθῶς, ἐκτίθενται καὶ τὰ σχέσιν ἔχοντα πρὸς τὴν γένεσιν καὶ ἀνάπτυξιν τῆς θεολογικῆς σκέψεως, τῆς θείας λατρείας, τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοργανώσεως, τῆς ἐν γένει δηλ. ζωῆς καὶ σκέψεως τῆς Ἐκκλησίας. Ἰδιαιτέρως ἐπισημαίνονται τὰ ὅσα διὰ πρώτην φοράν λαμβάνουν χώραν (σ. 160, 173, 176, 178, 183, 196, 224, 233, 236, 237, 251, 268, 270, 275, 276, 278, 281-2, 286, 289, 291, 295, 298, 314, 326, 328, 334, 349, 356, 362, 363, 370, 377, 378, 385, 423, 427, 443, 449, 450, 457, 458, 459, 460, 467, 468, 473).

Ὅ,τι ἐλέχθη διὰ τὸ ὕφος καὶ τὴν γραφὴν τοῦ βιβλίου, τὸ αὐτὸ περίπου φαίνεται νὰ ἰσχύη καὶ διὰ τὴν μεθοδικὴν ἐκθεσιν τῆς ὕλης. Νομίζω, ὅτι ὁ συνηθισμένος εἰς ἄλλους τρόπους ἐκθέσεως τῆς παρομοίας ὕλης ἀναγνώστης, ὀφείλει ὅπως ὑποβληθῆ εἰς μιαν ἀνάλογον πνευματικὴν γυμνασίαν διὰ νὰ φθάσῃ ἄνετα καὶ εὐχάριστα μέχρι τῆς τελευταίας σελίδος τοῦ βιβλίου. Δὲν εἰσέρχομαι εἰς τὴν ἐκθεσιν καὶ ἀνάλυσιν τῶν λεπτομερειῶν τοῦ βιβλίου, διότι τοῦτο θὰ ἀπῆτει ἀρκετὸν ἀριθμὸν σελίδων. Τὸ ἀφήνω αὐτὸ εἰς τὴν διάθεσιν ἐνὸς ἐκάστου ἀναγνώστου.

Κατακλείω μὲ τὴν θερμὴν εὐχὴν ὅπως σύντομα ὀλοκληρωθῆ ἡ ἀξιόλογος θεολογικὴ προσφορὰ τοῦ πατρολόγου Στυλιανοῦ Παπαδοπούλου.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Θ. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ

Π. Β. Πάσχοῦ, Ὁ Ματθαῖος Βλάσταρῆς καὶ τὸ ὕμνογραφικὸν ἔργον του, Ἰδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, Θεσσαλονίκη 1978 (Διατριβὴ ἐπὶ διδακτορίᾳ).

Ἡ Θεσσαλονίκη τοῦ ΙΔ' αἰ. ἀπησχόλησε τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν ἀπὸ πολλῶν δεκαετιῶν. Τὸ γεγονός πρέπει νὰ θεωρῆται φυσικόν, καθ' ὅσον διάσημοι ἄνδρες τῶν γραμμάτων ἔζησαν καὶ ἔδρασαν τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐν Θεσσαλονίκη καὶ ἰδιαιτέρως ἡ κεντρικὴ μορφή τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ μὲ τὴν μεγάλην πνευματικὴν κίνησιν τοῦ Ἡσυχασμοῦ ἐδέσποσεν ἐπὶ πολὺ τὸσον εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν ὅσον καὶ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ἐσφράγισε τὴν ὅλην περίοδον μὲ τοὺς ἀγῶνας καὶ τὴν ὀρθόδοξον μυστικὴν διδασκαλίαν καὶ ἀνύψωσε τὴν στάθμην τῆς Ἐκκλησίας ἀγωνιζομένης μεταξὺ λατινικῆς προπαγάνδας καὶ δευτερευόντων ζητημάτων περισσότερον πολιτικῶν καὶ ὀλιγώτερον θρησκευτικῶν.

Μεταξὺ τῶν μορφῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, οὐχὶ ἀγνώστων ἐντελῶς ἀλλὰ κατ' ὄνομα μόνον γνωστῶν καὶ δὴ καὶ ἐξ ἄλλων ἔργων, νομοκανονικῶν, εἶναι καὶ ἡ ἐνδιαφέρουσα μορφή τοῦ Ματθαίου Βλάσταρη.

Εἶναι ἀποδεδειγμένον ὅτι ὁ καλύτερος τρόπος μελέτης μιᾶς περιόδου εἶναι ὁ διὰ τῶν μονογραφιῶν. Πολλοὶ προσωπικότητες τοῦ ΙΔ' αἰ., ἀλλὰ καὶ θέματα πολιτικὰ καὶ θρησκευτικὰ, ἔχουν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη εὐρεῖ εἰς τὸ πρόσωπον ἰκανῶν ἐρευνητῶν τοὺς μελετητὰς ἐκείνους οἱ ὅποιοι ἐφώτισαν πολλὰς σκοτεινάς πλευράς καὶ ἐξέδωκαν ἄγνωστα τέως κείμενα τῆς αὐτῆς ὡς ἄνα περιόδου.

Εἰς αὐτὸ τὸ γενικὸν πλαίσιον τοποθετημένη ἡ διατριβὴ τοῦ κ. Π. Β. Πάσχοῦ εἶναι οὐ μόνον ἐπίκουρος ἀλλὰ καὶ ἰδιαιτέρως εὐπρόσδεκτος. Παρὰ τὸ γεγονός ὅτι ὁ γνωστὸς καὶ ἐξ ἄλλων ἐπιστημονικῶν ἐργασιῶν καὶ δοκιμῶν θεολόγος, κριτικὸς καὶ λογοτέχνης περιώρισε τὸ θέμα του μόνον εἰς τμήμα τοῦ ὅλου ἔργου τοῦ βιογραφουμένου Βλάσταρη, ἡ διατριβὴ του ἔχει τὰ στοιχεῖα τῆς πληρότητος.

Ἀλλὰ ἅς ἴδωμεν τὴν διάρθρωσιν τῆς διατριβῆς, προκειμένου νὰ ἐκτιμήσωμεν τὸν μόνον τοῦ νέου διδάκτορος.

Τὸ ὅλον ἔργον διαρεῖ ὁ σ. εἰς τρία βασικὰ κεφάλαια. Εἰς τὸ Α' ἐξετάζει τὸν βίον καὶ τὸ ἔργον τοῦ Ματθαίου Βλάσταρη (σελ. 37-129). Εἰς τὸ Β' ἐξετάζει τὴν μορφήν καὶ τὴν δομὴν τῶν ὕμνων τοῦ Ματθαίου (σελ. 33-219) καὶ εἰς τὸ Γ' τὸ περιεχόμενον τῶν ὕμνων

τοῦ Βλάσταρη (σελ. 223-286). Ἡ τοιαύτη διάρθρωσις, ὑπαγορευθεῖσα ἐκ τῶν πραγμάτων, δικαιώνει τὸν τίτλον τῆς διατριβῆς.

Ἀναλυτικώτερον τὰ περιεχόμενα ἔχουν ὡς ἀκολούθως:

Κεφάλαιον Α'. Ὁ Βίος καὶ τὸ ἔργον τοῦ Ματθαίου (σελ. 37-129).

1) Ἡ Θεσσαλονικὴ κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Βλάσταρη, 2) Ἡ Μοῆ τῆς Μετανοίας τοῦ Ματθαίου καὶ ὁ κτίτωρ αὐτῆς, 3) Ὁ ἱερομόναχος Ματθαῖος, «τὸ ἐπίκλην Βλάσταρη», 4) Αἱ σχέσεις τοῦ Ματθαίου πρὸς τοὺς Ἰουδαίους, 5) Τὰ ἔργα τοῦ Ματθαίου-Γενικῶς. Α'. Πεζά. 1. Θεολογικὰ-Ἀντιρρητικὰ: 1) Πρὸς Ἰουδαίους, 2) Κατὰ Λατίνων, 3) Περὶ τοῦ Ἀζύμου, 4) Περὶ τοῦ Μυστικοῦ Δείπνου, 5) Ἀριθμητικὸν θεῶρημα τοῦ δισχιλία ἀριθμοῦ, 6) Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν πρίγκιπα Sire Guy de Lusignan, 7) Περὶ τοῦ ἐφθοῦ σίτου, 8) Περὶ τῆς θείας Χάριτος ἢ περὶ τοῦ θείου Φωτός, 9) Διάλεξις μετὰ τοῦ Βαρλαάμ, 10) Τίνας εἰσὶν οἱ τὰ νόθα καὶ ἀλλότρια τῆς Ἐκκλησίας Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ κηρύσσοντες δόγματα. II. Νομοκανονικὰ — Συνόψεις: 1) Σύνταγμα, 2) Σύνοψις ἐκ τοῦ Κανονικοῦ τοῦ ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Νηστευτοῦ, 3) Σύνοψις Κανονικῶν ἀποκρίσεων τοῦ Νικητᾶ Ἡρακλείας, 4) Σύνοψις Κανόνων τοῦ ἁγ. Νικηφόρου, Παρ/χου Κων/πόλεως, τοῦ Ὀμολογητοῦ, 5) Σύνοψις ἐκ τῶν Κανονικῶν ἀποκρίσεων Ἰωάννου, ἐπισκ. Κίτρους, 6) Σύνοψις λατινικῶν νομικῶν ὄρων, 7) Σύνοψις Ρητορικῆς. III. Μεταφράσεις — Διασκευαί: 1) Ἡ Κλιμαξ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου. Β'. Ποιητικά: I. Ἐπιγράμματα. 1) Ἐπιγράμματα — Ἐμμετροὶ τίτλοι, 2) Ἀκροστιχίδες. II. Κατάλογοι ὀφφίκιων. 1) Τὰ ἐκκλησιαστικά ὀφφίκια, 2) Τὰ βασιλικά ὀφφίκια, 3) Ἡθικὸς ἐπίλογος. III. Ὑμνογραφικὰ. 1) Στιχηρά, 2) Μακαρισμοί.

Κεφάλαιον Β'. Ἡ Μορφή καὶ ἡ δομὴ τῶν ὕμνων τοῦ Ματθαίου (σελ. 133-219).

1) Εἰσαγωγικά τινὰ εἰς τὴν ὕμνογραφίαν τοῦ Ματθαίου, 2) Ἡ χειρόγραφος παράδοσις τῶν ὕμνων του, α) Ὁ κῶδιξ Σ, β) Ὁ κῶδιξ Ο, γ) Ὁ κῶδιξ L. 3) Τὰ στιχηρά καὶ τὰ θέματα των, 4) Οἱ Μακαρισμοὶ καὶ τὰ θέματά των, I. Μακαρισμοὶ τοῦ Πεντηκοσταρίου, II. Μακαρισμοὶ τῶν ὀκτῶ ἤχων. 5) Γλῶσσα καὶ Σύνταξις τῶν ὕμνων τοῦ Ματθαίου, I. Γλωσσικὰ φαινόμενα. 1) Φθόγγολογικὸν μέρος, 2) Τυπικὸν ἢ Τυπολογικὸν μέρος, II. Σύνταξις — ὕφος. 6) Μετρικὴ ἐξέτασις τῶν στιχηρῶν καὶ τῶν Μακαρισμῶν, 1. Ἦχος Α', 2. Ἦχος Β', 3. Ἦχος Γ', 4. Ἦχος Δ', 5. Ἦχος πλάγ. τοῦ Α', 6. Ἦχος πλάγ. τοῦ Β', 7. Ἦχος βαρῦς, 8. Ἦχος πλάγ. τοῦ Δ'.

Κεφάλαιον Γ'. Τὸ περιεχόμενον τῶν ὕμνων τοῦ Βλάσταρη (σελ. 223-286).

1) Εἰς τὸ Λειτουργικὸν κλίμα τῆς ὕμνογραφίας τοῦ Πεντηκοσταρίου, 2) Πατὴρ καὶ Υἱὸς εἰς τὴν Ὑμνογραφίαν τοῦ Ματθαίου, 3) Ποιητικὴ Πνευματολογία (Τὸ Ἅγιον Πνεῦμα), 4) Οἱ Ἀγιολογικοὶ ἐνδιαφέροντος ὕμνοι τοῦ Ματθαίου, α' Ἡ Θεοτόκος, β' Μάρτυρες, γ' Ἀπόστολοι, δ' Ἅγιοι, ε' Ἄγγελοι, ζ' Ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων, 5. Συμβολικὴ καὶ μυστικὴ ἐρμηνεία, 6) Κατανυκτικὴ ὕμνογραφία.

Τοῦ ἔργου προτάσσονται: πῖναξ περιεχομένων, πρόλογος, συντομογραφίαι καὶ ἐκτενὴς βιβλιογραφία τὴν ὅποια ἀκολουθεῖ πῖναξ τῶν χρησιμοποιηθέντων κωδικῶν. Ἐν τέλει δὲ τῆς διατριβῆς ἐπιτάσσονται ἐπιλεγόμενα, ἑλληνικοὶ καὶ ξενόγλωσσοι πίνακες τῶν ἀξιολογηθέντων ὀνομάτων καὶ πραγμάτων, περιλήψεις εἰς τὴν γαλλικὴν καὶ φωτογραφίαι φύλλων τινῶν τῶν χρησιμοποιηθέντων κωδικῶν.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἀντιλαμβάνεται ὁ ἀναγνώστης ὅτι πρόκειται περὶ ἱστοριοφιλολογικῆς μελέτης μὲ ἄρτιον θεολογικὸν ἐξοπλισμὸν καὶ δογματικὴν γνῶσιν τῶν θιγομένων λεπτῶν θεολογικῶν ζητημάτων. Ἐπίσης καθίσταται ἀντιληπτὸν ὅτι ὁ σ. δὲν ἐχρησιμοποίησε μόνον τὴν τετυπωμένην βιβλιογραφίαν ἢ τὸ ἐκδεδομένον ἔργον τοῦ Βλάσταρη, ἀλλ' ἀνεδίφησε τὸ ἀνέκδοτον καὶ ἐν χειρογράφοις κείμενον ἔργον τοῦ Ματθαίου, προκειμένου

νὰ ἀντλήσῃ τὰς πληροφορίες διὰ τῶν ὁποίων διαφωτίζει τόσον τὸν βίον τοῦ ἀνδρὸς ὅσον καὶ τοῦ χώρου ἐντὸς τοῦ ὁποίου οὗτος ἐκινήθη.

Νομίζω ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἀντιπαρέλθῃ τις τὸ γεγονός τῆς ἀναδιφήσεως τῶν χειρογράφων, συλλεγέντων μετὰ πολλοῦ μόχθου καὶ κατόπιν μακροχρονίων ἀναζητήσεων, οὐχὶ δὲ ὀλίγων ἀπογορευτέων.

Εἰς τὴν περὶ τοῦ ὀνόματος Β λ ἄ σ τ α ρ η ς ἀντὶ Βλάσταρις ἢ Βλαστάρης διαπραγματεύειν δὲν θὰ εἶχέ τις ἱκανὰς νὰ ἀντιτάξῃ ἀντιρρήσεις εἰς τὰ προσαγόμενα ἐπιχειρήματα. Ὁ ἀρχαιοπρεπὴς τύπος Β λ ἄ σ τ α ρ ι ς ἀναμφισβητήτως εἶναι γέννημα τῆς ἀττικίζουσης τάσεως τοῦ ἸΔ' αἰ. καὶ εἶναι ἀμφίβολον ἂν αὐτὸς ὁ συγγραφεὺς ἔγραψε ποτὲ τὸ ὄνομα τοῦ τοιουτοτρόπως. Τὰ ἀνάλογα καὶ ἡ κοινὴ χρῆσις, ἢ καὶ συχνότερον ἀπαντῶσα εἰς τὰ χειρόγραφα, ἀπηχοῦν τὴν πραγματικότητά τῆς ἐποχῆς.

Ἄκρας ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ βραχεῖα ἐπισκόπησις τῆς τοποθετήσεως τοῦ Βλάσταρη ἔναντι τοῦ Ἑσχασμοῦ καὶ ἡ διαπίστωσις τῆς μετριοπαθείας αὐτοῦ ἔναντι τῶν ὀξυτήτων τῶν ἀντιπάλων μερίδων.

Εἰς τὴν ἀπαρίθμησιν τῶν ἔργων τοῦ Βλάσταρη, διακρινομένων εἰς πεζὰ καὶ ποιητικά, γίνεταὶ ταυτόχρονος παρουσίασις αὐτῶν καὶ παρέχονται ἱκαναὶ πληροφορίες περὶ τοῦ περιεχομένου, τοῦ χρόνου συγγραφῆς των, τῆς χειρογράφου παραδόσεως κ.λ.π. Ἐθρίσκειται δηλ. εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο ἡ θεματολογία μελλουσῶν ἐπὶ μέρους μελετῶν, τὰς ὁποίας ἐλπίζομεν νὰ εὕρῃ τὸν χρόνον ὅ σ. νὰ φέρῃ κάποτε εἰς φῶς.

Τὸ Β' κεφάλαιον εἶναι ἰδιαιτέρως ἀξιόλογον ἀπὸ ἀπόψεως φιλολογικῆς τοσοῦτω μᾶλλον καθ' ὅσον ἡ φιλολογικὴ ἐπεξεργασία τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὕμνων γίνεταὶ ἀπὸ θεολόγον γνωρίζοντα τὰ φιλολογικὰ προβλήματα, ἐνῶ παραλλήλως κατέχει ἀριστα τὴν μουσικὴν αὐτῶν ἐπένδυσιν καὶ δύναται νὰ ἀντιμετωπίσῃ μὲ ἀνεσιν τὰς δογματικὰς ἀπηχῆσεις τῶν κειμένων. Ἐκτὸς τῆς ἀφηνομένης νὰ ἀναφανῆ ἀναγλύφου ἐκ τῆς παρουσιάσεως τοῦ ὕμνογραφικοῦ ἔργου τοῦ Βλάσταρη προτιμήσεώς του εἰς στιχηρὰ καὶ μακαρισμούς, καὶ ὄχι εἰς τὰ γνωστὰ μεγάλα εἶδη τῆς ὕμνογραφίας (ὕμνος-κανὼν), ὅ σ. ἐξετάζει τὴν γλῶσσαν τῶν ὕμνογραφικῶν κειμένων, τὸ ὕφος καὶ τὴν σύνταξιν, καθὼς καὶ τὴν θεματολογίαν των (διὰ ποῖαν δηλ. ἐορτὴν ἐποιήθησαν), τὰ πρότυπά των, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ὁ Βλάσταρης ἐδανείσθη τὸ μέτρον καὶ τὸ μέλος, καὶ τὴν διὰ προσωπικῆς παρεμβολῆς τοῦ ὕμνογράφου ἀποκλισιν αὐτοῦ ἀπὸ τὰ πρότυπα. Τοῦτο φαίνεται καὶ εἰς τὴν ἀναλυτικὴν παρουσίαν τῆς μετρικῆς τῶν στιχηρῶν καὶ μακαρισμῶν. Ἡ μετρικὴ διαπραγματεύσεις αὕτη φαίνεται ὀλίγον ἐκτενεστέρα ἀπὸ ὅσον ἴσως ἐχρειάζετο καὶ ἀπαιτεῖ γῶσιν τοῦ ἀντικειμένου ἀπὸ μέρους τοῦ ἀναγνώστου, ἄλλως εἶναι δυνατόν νὰ τὸν ὀδηγήσῃ εἰς πλάνην σχετικῶς μὲ τὰς διαφόρους ὀνομασίας (δακτυλικόν, ἀναπαιστικόν κ.λ.π.) ἢ μὲ τὴν προσωδιακὴν παράστασιν τῶν μετρικῶν κώλων, τομῶν κ.λ.π., τὰ ὁποῖα εἰς τὴν μετρικὴν τῆς ὕμνογραφίας ἔχουν ἐντελῶς διάφορον σημασίαν ἀπὸ ἐκείνην τῶν προσωδιακῶν κειμένων.

Εἰς τὴν παρατήρησιν τοῦ σ. ὅτι «τὰ αὐτόμελα τῶν προσομιῶν εἶναι πάντοτε τὰ πρότυπα, ἀλλὰ ἡ μίμησις ἢ ἡ ἀπομίμησις των δὲν εἶναι ἰδιαιτέρως αὐστηρὰ» (σελ. 219) θὰ ἠδύνατό τις νὰ διατυπώσῃ τὴν ὑπόθεσιν μήπως εἰς τὴν μὴ αὐστηρὰν μίμησιν τῶν προτύπων λανθάνει μεταπλαστικὴ μουσικὴ παρέμβασις τοῦ Βλάσταρη καὶ ὄχι ἀπλῶς ἀμέλεια. Μὲ ἄλλα λόγια ὁ Βλάσταρης ἀποκλίνων ἐλαφρῶς ἀπὸ τὰ πρότυπά του εἰς τὰς ἰδικὰς του συνθέσεις δημιουργεῖ δι' ἑαυτὸν μικρὰς παραλλαγὰς τοῦ παλαιοῦ μουσικομετρικοῦ προτύπου. Καὶ λέγω τοῦτο, διότι ἔχω ὑπ' ὄψιν ὅτι τοιαῦται μικραὶ ἀποκλίσεις παρατηροῦνται ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν μεγάλων ὕμνογράφων (Ἰωσήφ, Γεωργίου Νικομηδείας κ.λ.π.), μιμητῶν τῶν μεγάλων μελωδῶν (Κοσμᾶ, Ἰω. Δαμασκηνοῦ, Ἀνδρέου Κρήτης κ.λ.π.). Οἱ ὕμνογράφοι δηλ. οὗτοι ἀποκλίνοντες ἐλαφρῶς ἀπὸ τὰ πρότυπά των ἐδημιούργουν δι' ἑαυτοὺς νέα πρότυπα τὰ ὁποῖα ἐπανελάμβανον.

Τὸ φαινόμενον ἔλαβε μεγαλύτεραν διάστασιν καὶ με τοὺς μουσικοὺς τῆς ὑστέρας βυζαντινῆς περιόδου (Ἰω. Κουκουζέλην), ἀλλὰ κυρίως με τοὺς μουσικοδιδασκάλους τῆς μεταβυζαντινῆς ἐποχῆς, οἱ ὅποιοι ἐνσυνειδήτως ἐδημιούργουν νέας παραλλαγὰς τῶν παλαιῶν μουσικῶν προτύπων. Ἡ μουσικὴ παραλλαγὴ εἶναι εὐρέως γνωστὴ καὶ εἰς τὴν κοσμικὴν μουσικὴν. Τὰ θέματα αὐτὰ γνωρίζει κάλλιον ἐμοῦ ὁ σ., ἀλλ' ἡ διαπραγμάτευσίς των θὰ τὸν ὠδήγει εἰς ἀπομάκρυνσιν ἀπὸ τὸ κύριον θέμα του.

Εἰς τὸ Γ' κεφάλαιον ἀποκαλύπτεται ὁ θεολόγος καὶ κριτικὸς ἐρευνητής. Ἐξετάζονται τὰ ἐσωτερικὰ θέματα τῶν ὕμνων, ἡ δογματικὴ των, ἡ θέσις τοῦ Βλάσταρη ἔναντι τῶν συγχρόνων του θρησκευτικῶν προβλημάτων καὶ ἡ διὰ τῆς ὕμνογραφίας ἀντιμετώπισίς των. Ἄς μᾶς ἐπιτραπῆ νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι πέρα τῶν ὀρθῶν παρατηρήσεων τοῦ κεφαλαίου τούτου ὁ σ. ἐκινήθη με πολλὴν ἄνεσιν ἕνεκα τῆς ὀρθοδόξου ποιητικῆς του ἰδιοσυστασίας, προσφιλῶς διακειμένης εἰς θέματα μυστικῆς καὶ κατανοητικῆς θεολογίας.

Ἐν κατακλείδι καὶ ἀφοῦ ἐκφράσω τὸν εὐκρινῆ μου ἔπαινον διὰ τὸν συγγραφέα καὶ τονίσω ὅτι ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν δύναται νὰ σεμνύεται περιλαμβάνουσα εἰς τὸ ἐπιστημονικὸν της δυναμικὸν ἐρευνητὰς ὡς ὁ κ. Π. Β. Πάσχος, ὀπλισμένους με τὴν ἀπαραίτητον σύγχρονον ἐπιστημονικὴν μεθοδολογίαν, θὰ παρῶτρνα τὸν σ. νὰ μᾶς δώσῃ συντόμως καὶ τὰ ἀντίστοιχα κείμενα τοῦ Βλάσταρη, ὥστε νὰ ὀλοκληρωθῆ ἡ εἰκὼν τὴν ὁποίαν μᾶς ἔδωκεν ἤδη με τὴν παρουσιασθεῖσαν ἀνωτέρω διατριβὴν.

ΑΘΑΝ. Α. ΚΟΜΙΝΗΣ